

פרק תשיעי: מנזר וקהילה

1. העיר הקדושה.

במאה החמישית החל הדם לפרוץ מבעד לורידיים המשוסעים של רומא; הידיים שפעם החזיקו במושכותיה של אימפריה שלמה לא יכלו עתה לשמור בבטחה אפילו על חלק אחד שלה. עם החלשותן של האצבעות, החלו החלקים להתפזר לכל עבר.

אך תהליך המוות היה ממושך, ובמרכזו של הרקבון העירוני החלו לבלב חיים חדשים. החזון הדתי החדש שהפך חיים אלה לאפשריים נתן משמעות חיובית לכל התבוסות והשלילות אותם חוו העמים שנכללו באימפריה הרומית: הוא הפך את החולי הפיסי לבריאות רוחנית, את לחץ הרעב לצום מרצון ואת אובדן ההנאות החומריות למימדים מורחבים של גאולה אלוהית. אפילו החטא עצמו הצביע על הדרך המובילה לישועה.

על ידי ביטול כל מה שנחשב ליקר ערך וחשוב בעולם האלילים, עשה הנוצרי את הצעדים הראשונים לקראת טויית רקמה חדשה מההרסות הקיימות. רומא הנוצרית ייסדה בירה חדשה – העיר הקדושה; וקשר אזרחי חדש – המגע הרוחני של הקדושים. זה היה אב הטיפוס של העיר החדשה.

סיבות רבות יכולות להסביר את נצחון הנצרות; אך הברורה מכולן היא העובדה שהציפייה הנוצרית לרוע קיצוני – חטא, כאב, מחלה, חולשה ומוות – היתה קרובה יותר למציאות של הציויליזציה המתפוררת מאשר כל אמונה דתית אחרת, המבוססת על הדימויים הישנים של "חיים, שפע ובריאות". כל מהלך החיים עבור הנוצרי נבע מהשיטה בה נקט כדי להתמודד עם הגורמים השליליים שנקרו בדרכו. בעוד שבתרבויות הישנות יותר הוקרבו אנשים דרך קבע כמנחה לאלים, הרי שבנצרות קיבל האל צורה אנושית והסכים לקבל מינחה על מנת למחול לאדם החוטא ולשחרר אותו מהחרדה והאשמה אשר נבעו ממצבו.

במקום להתעלם מהמציאות המכוערת של תקופתו, העדיף הנוצרי לקבל מציאות זו על ידי עשייה בכוונה תחילה של כל אותם מעשים מהם הקפיד עובד האלילים להמנע. בכך הצליח הנוצרי לנטרל, ובמידה מסוימת להתגבר, על הכוחות אשר איימו עליו. הוא ביקר את החולים; הוא ניחם את האלמנה ואת היתום; הוא ביטל את הקלון שברעב, מחלה ולכלוך על ידי הפיכתם להזדמנות לאחווה ואהבה.

במקום להצמד לנוכחות של קהל אנשים גדול כדי להשיג בטחון ונוחות, הוא קיבל את תפוצתם של בני האדם וחיפש אחר עידוד באיחוד אינטימי יותר, בו נכחו רק שניים או שלושה אנשים ביחד תחת סכות ישו הצלוב. המראות המקודשים של תקופה קצרה קודם לכן נעלמו, ואת מקומם תפסו הבדידות והשקט.

שינויים פנימיים אלו השאירו את חותמם במשך אלף השנים הבאות על ערי אירופה המערבית. אך אפילו לפני נפילתה של רומא, ובעצם כבר במאה השלישית, החלה האסכולה הנוצרית לצפות לרע מכל; חבריה, שהיו תחת איום של רדיפה וטבח, החלו להקים לעצמם חיים חדשים במערות הרבות שהיו בגבעות המקיפות את רומא, שם העניקו הנוצרים לחבריהם קבורה נוצרית וחצבו לעצמם מקדשים ומזבחות תת קרקעיים, כמו גם מצבות קבר. חוש השיתוף החדש, אשר הובע לראשונה בכחות המסתורין היווניות, קיבל עתה ביטוי מלא יותר.

תחת שלטון האימפריה היתה הנצרות במשך תקופה ארוכה בחזקת תנועה מחתרנית: היחס הרישמי אליה, עד שנת 313 לספירה, היה כאל פעילות חתרנית. לפיכך אין זה מקרה, שבטרייר

(Trier) ובמץ (Metz) הקימו הנוצרים את מקדשיהם הראשונים בחדרים התת קרקעיים של הקרקסים ובחומות הרומיות העתיקות. במץ ניצבה הכנסייה הנוצרית הראשונה בתוך האמפיתאטרון הישן. זה היה סוג חדש של אסיפה, עבורו לא היו המקדש הקלאסי או הפורום עצמו צורה עירונית מתאימה.

לא רק שהמבנים הרומים הישנים היו בזויים מבחינה רוחנית, משום הסמלים והדימויים האליליים שבהם; רבים מתוכם הפכו בלתי שימושיים – התאטרון, הזירה ובית המרחץ, משום שהם

סתר את דרך החיים הנוצרית כולה. רק הבסיליקות והמקדשים הישנים, אשר ניבנו כדי להכיל קהל אנשים גדול, ניתנו להתאמה נוחה לשימוש כמקלטים לקהל הנוצרי: כך הפך מקדש אנטוניוס ופאוסטינה ברומא לכנסיית סט. לורנצו (St. Lorenzo), ובית הסנאט הפך לכנסיית סט אדריאנו (St. Adriano). במאה הארבע-עשרה שכו למעלה ממחציתן של אלף הכנסיות ברומא בבנינים שנבנו במקורם לשימוש אלילי, שהיה עדיין ניכר בשמם או במבנה הארכיטקטוני שלהם. אך בתי המרחץ לא המשיכו לשמש לרצח, וגם בזירות לא נעשה שימוש כמקודם. ריקנותם של אלה היוותה הקדמה לחורבנם הקרב.

כשם שרומא לא מצאה את מותה בבת אחת, כך נמשך גם התהליך האיטי שעבר על הערים האחרות באימפריה. הפשיטות הברבריות החלו כבר במאה השלישית, ובמידה מסוימת המשיכו, בצורה לא עקבית, במשך למעלה מאלף שנים נוספות. אפילו במאה השתים עשרה הסביר ארכיאולוג איטלקי את הקשיים של צבא איטליה בהדיפת האוסטרלים והגרמנים מעבר לנהר הפיאבה (Piave), בכך שהיה זה הפתח דרכו חדרו הגותים וההונים זמן רב קודם לכן. למעשה, ערים הן כמו עצים: לאחר שהוקמו, יש צורך לעקור את שורשיהן כדי להפסיק את קיומן; אחרת, אפילו אם הגזע העיקרי ייכרת, ימשיכו ענפים לצמוח ליד הבסיס, כפי שקרה בירושלים לאחר השמדתה המוחלטת בשנת 70 לספירה. מה שלבדן הגדיר כ"חוק המשכיות התוכנית" יכול להיות רחב יותר - "המשכיות אב הטיפוס העירוני האינדיבידואלי".

כך היה הדבר ברומא, ערי המושבות שלה והערים בשליטתה: האוכלוסיה ששכנה בהן הצטמקה; הפעילויות צומצמו; החיים היו מושפעים מפשיטות, מהן לא ניתן היה להתגונן כהלכה. הדרכים הרחבות והנוחות, אשר פעם הביאו עימן בטחון ועושר, רק הקלו עתה על התקדמות הכיבוש הברברי. במקרה של צבא פולש, מוביל מים שבור וסדרת יבולים דלים היתה האוכלוסיה כולה נמלטת לגבעות. סופו של האורבניזם הרומי נראה באופק, בחוזרו על סיפורו העצוב של ההיסטוריון פאוסאניאס, אשר ביקר באזורים השוממים והחרבים של יוון, אשר עריה הפכו לקליפות שבורות. בעוד החיים העירוניים מתדרדרים כתוצאה מחוסר כוח אדם מספיק לשמירה על השיגרה הקבועה, החלה תופעה של בזיזת הבנינים העתיקים לצורך לקיחת ריהוט וציוד, ומשפחות שהיו מבוססות למדי החלו במכירת רכושן. מקום מסתור בכפר היה שווה לארמון בעיר.

בתוך העיר רומא היה ניכר שינוי, אשר התרחש בכל מקום. אחד הסימנים הראשונים של עיר ימי הביניים היה העברת השוק, בין המאה השמינית למאה השתים עשרה, מהפורום לגבעת הקפיטולין המוגנת יותר. עם הפורום עברה הממשלה העירונית כולה, כך שזמן רב לפני סיום הבניה מחדש, בשנת 1145, כבר היתה זו ממוקמת על הגבעה התלולה. ככל שגברה תחושת חוסר הבטחון, החלו חזיתות החנויות להבנות, לצורך הגנה, מלבנים. אך החנויות הישנות יותר, הפתוחות לחלוטין לרחוב, כמו גם הסוג הבנוי, המשיכו להתקיים בימי הביניים באיטליה, ממש כשם שבתי המגורים בפירנצה של המאה ה-14 שימרו את צורתם של המבנים הרומיים. דרך החיים הרומית, כמו גם צורות הבנייה הרומיות, לא נעלמו לחלוטין מן העולם, כפי שהוכיח זאת בואטיוס (Alex Boethius). לכל המאוחר במאה ה-14, החלו הקצבים להעביר את דוכניהם לפורום של נרווה ולמשטחים שתחת הקמרונים הנמוכים של תאטרון מארסלוס.

במשך חמש מאות השנים הראשונות היו השינויים במנהגים, ההרגלים והחוק בולטים יותר מאשר השינויים במבנים הסביבתיים. השינוי החזותי התבטא פחות בבניית מבנים חדשים, ויותר בפלישת הדשא והשיחים, גיבוב תילי אבנים, הצטברות אשפה וכיסוי הדרכים הסלולות באדמה. אין ספק, כי באזור הכפרי חלו שינויים אלו במהירות רבה יותר מאשר בערים. זאת מכיון שאם שטח אדמה שומם בתחנת הניסויים החקלאית האנגלית ב-רוט'אמסטד (Rothamsted) יכול להפוך תוך מאה שנה ליער עבות, הרי שצמיחה זהה של העצים וסממני הטבע הפראי חלה בכל רחבי אירופה המערבית, בעיקר לאחר המאה השביעית.

במאה האחת עשרה נוצרו כבר בעיות חמורות של הכשרת האדמה: ניקוז ביצות, בירוא יערות ובניית גשרים יצרו צורך בסוג חדש של חלוצים. כאן, כמו במקומות אחרים, הובילו ביוזמה מסדרי הנזירים הממושמיים.

אם נתעלם מתפקיד חיי הנזירות, לא יהיה בידינו את המפתח להבנת הצורה העירונית החדשה: הנזירים היו השפעה מגבשת. המנוסה הנחרצת ביותר מרומא לא היתה של פליטים שניסו להציל את גופם, אלא מעל לכל של אלה אשר ניסו להושיע את נפשותיהם. המנהיגים הרוחניים החשובים, אשר הובילו את המנוסה, היו ערים ומודעים להנאות והמעלות אותן נטשו. אוגוסטין וגירום היו כנים מספיק בכדי להודות, כי לפחות בשנתם הם מגורים ומקונטרים על ידי הדימויים החושניים של רומא. אך במאה השלישי נכנסה המנוסה לשלב הקיבוצי שלה: קבוצות נזירים, שחילקו את בדידותם זה עם זה, פיתחו שגרת חיים חדשה בהתקבצם יחדיו, בתחילה בפאתי עיר גדולה, כדוגמת אלכסנדריה, בה ניצבו אל מול המדבר הצחיח, ואחר כך נאספו במקומות מרוחקים, על פסגות הרים גבוהים, כדוגמת מונטה קאסינו (Monte Cassino) או הר אטוס (Athos), ומאוחר יותר על מונטה סנארו (Monte Senario) הגבוה שליד פירנצה (שנת 1233), בו נשא האויר ריח אורנים שהיה מתוק יותר מכל קטורת.

הנזירות היתה, בעצם, סוג חדש של פוליס; מעין התגבשות יחדיו, או אחוה קרובה, של אנשים בעלי תפיסת חיים דומה, אשר התקבצו לא רק לשם קיום טכסים מפעם לפעם, אלא לשם חיי קבוע משותפים, במאמץ להגיע לחיים נוצריים אמיתיים המוקדשים בשלמותם לעבודת האל. אוגוסטין, הבישוף של היפו (Hippo - עיר נמל בצפון אפריקה), ייסד מסדר נזירים שזוה במאה הרביעית, ובמאה הששית קיבל המסדר, בהשראתו של בנדיקט איש נורסיה (Benedict ; Nursia), את הצורה שתשפיע על כל מסדרי הנזירים הבאים - אם בהשפעה ישירה או בגירוי ואתגר עקיפים.

זו היתה גולת הכותרת של הסוג החדש של התרבות הדתית. תרבות זו ניסתה להתגבר על מגבלותיהן של הציויליזציות שקדמו לה באמצעות זניחת המוסדות הקודמים: בעקרון היא שללה את קיום הרכוש, היוקרה והכוח. המאמינים אשר קיבלו את העוני כצורת חיים צמצמו את ההויה הפיסית של הקיום האנושי והוקירו את העבודה באמצעות הפיכתה למחויבות מוסרית.

המושבה הנזירית הפכה למצודה החדשה: נקודת אחיזה דתית ששמרה לבל יהפוך מקום המיפלט לאספסוף. אך למעשה היתה זו מצודתה של הנפש, בה שימשה הכנסיה כארמון המלכותי. מקבילה זו אינה בלתי מדויקת. אם המכשירים החילוניים הראשונים של התרבות העירונית עוצבו לראשונה בארמון המלכותי, הרי שבמנזר נבחרו והתגבשו המטרות האידיאליות של העיר, נשמרו בחיים ולבסוף חודשו. כאן גם נקבעו לראשונה הערכים המעשיים של איפוק, סדר, שיגרה, כנות ומשמעת, עוד לפני שתכונות אלה הועברו לעיר ימי הביניים ולקאפיטליזם של תקופה מאוחרת יותר בצורת המצאות ושיטות עסקיות: השעון, ספר החשבונות וסדר היום.

בהתנתקו מהבלבול והמבוכה של העולם החיצוני, המנזר ייסד בתוך חומותיו אזור מוגן של סדר ובהירות. איש לא פיקפק בהיות המנזר המקום בו נתגבשו לראשונה הערכים החיוניים של החיים הנוצריים, למרות שלא כל בני האדם התאימו לחיים בעוצמה כזו של ריכוז והקרבה; כפי שהתברר מאוחר יותר, גם כמה מהנזירים הבולטים ביותר לא היו מסוגלים לכך. עם זאת, ביטויים אלו של החיים הנוצריים היו כה מושכים, עד כי יואכים איש פלוריס (Joachim ; Floris) חיזה במאה השתים עשרה את תקופת "הרוח הקדושה", התקופה הסופית של ההתפתחות האנושית, בה יהיו כל בני האדם מאוחדים כאחים ואחיות נזיריים ב"מנזר אוניברסלי". לברנארד איש קלרוואו (Bernard ; Clairvaux), אשר חי באותה תקופה, נראה המנזר כמבצר של גן עדן: הוא אפילו טבע את הביטוי "paradisus claustralis".

הקשר הקרוב ביותר בין העיר הקלאסית ועיר ימי הביניים נוצר, אם כן, לא על ידי הביניים והמנהיגים שהמשיכו להתקיים, אלא

באמצעות המנזר. במנזרים הועתקו כתבי יד של הספרות הקלאסית ממגילות מתפוררות לגוילים קשיחים; כאן נעשה שימוש בשפה הלאטינית גם בחיי היומיום, ונמנע חלק מחוסר האחדות ומצרות האופק של האיטלקית, הספרדית, הרומנית וניבים רבים אחרים. כאן, לפחות בכנסייה הבנדיקטינית, נשמרו השיטות המתקדמות של החקלאות הרומית והרפואה היוונית, ואובחנה עליה בפריז ובבריאנות.

הכנסייה היתה כבולה באחריות ומחויבויות ארציות, בחסדי שליטים גשמיים, אשר לעתים לא עמדו בפיתוי וניסו להתפשר עם אמונות ומוסדות אליליים, כשם שקרה ב"כת הקדושים". תחת איום האנרכיה ניסו הבישופים לקחת סמכות פוליטית לידיהם ואפילו להוות מנהיגות צבאית, כאשר כוחות אחרים נכשלו בכך. כמושלים מוניציפליים, הבישופים איחדו את משרות השליט והכוהן בסגנון רומי עתיק.

אך המנזרים שמרו על דימוי העיר הקדושה. עם התגבשות הקהילות העירוניות החדשות לאחר המאה העשירית, היה חותמו של המנזר בחייהן עמוק יותר מזה שהוטבע על ידי השוק. כאן התקיימו השלום והסדר, השקט והריכוז, האהובים על המאיינים בנצרות. כנסיית וסטמיניסטר, כנסיית קלרוואו ו-סט. דני, מונטה קאסינו ו-פולדה (Fulda) שלטו בחיים האורבניים ואפילו בצורות הארכיטקטוניות שהיו נהוגות בערים. כאשר הראבאנוס (Hrabanus), ראש מנזר פולדה, התייחס ל"חיים המשותפים" כמאפיין של ערים, הוא העביר בכך לעיר את המוסד המיוחד של הנזירות. צורתו האידיאלית של המנזר היה למעשה חברת השוויון של אריסטוטלס, שמטרתה היתה החיים הטובים ביותר שניתן להשיגם. חיים משותפים אלו היו אפשריים, ואפילו מושכים, בתנאי עוני. האם היו מתאימים גם בתנאים של שגשוג ורווחה?

2. הצורך בהגנה.

לפני התגבשותם העצמית של חיים חדשים בימי הביניים, היה צורך בהתפרקות נוספת של סגנון החיים הישן. אך אין לתאר שינוי זה כפאתאומי או אחיד באופיו.

אין ספק כי סגנון חיים זה הפך ברחבי אירופה לגס יותר וחסר סדר. אנו יודעים כי הכוחות המגבשים הפסיקו להיות "רומיים" עוד לפני נפילת האימפריה. בשלב מסוים הפסיקו להגיע הספינות שנשאו פפירוס ממצרים, משום שמטען ואנשיהן נפלו בידי הפירטים שפעלו בים התיכון; בשלב אחר הפסיקו להתקיים שירות הדואר; אציל רומאי, בדרכו להתמנות למשרה החשובה ביותר בשירות האזרחי ברומא, נעלם לפתע ונתגלה לאחר ארבע שנות שתיקה במנזר ספרדי; רעב ומגיפות צמצמו את גודל האוכלוסיה; סביר להניח כי קצב הילודה ירד - למרות שאין נתונים לגבי שיעורו המדויק. פחות ופחות אנשים המשיכו להתגורר בערים הישנות, אשר פסקו לשמש כמרכזי ייצור ומסחר.

משום העדויות הספרותיות המרובות, יש בידינו תמונה ברורה יותר לגבי המתרחש בגליה, מאשר לגבי מקומות אחרים. אין ספק כי הערים, אשר השכילו לבצר את עצמן בפני תקיפות הברברים, השתרעו עתה על שטח קטן בהרבה מאשר קודם לכן; חומותיה של בורדו (Bordeaux) הקיפו שטח שהיה רק שליש מגודלה הקודם, ו-אוטון (Autun), שיוסדה על ידי אוגוסטוס, התכווצה מעיר של 2,000 דונם לכפר של מאה דונם בלבד.

תמונה מלאה עוד יותר מתקבלת לגבי נים ו-ארל (Arles) בפרובנס. ב-נים הפכו הויזיגותים (Visigoths) הכובשים את האמפיתאטרון הישן לעיירה קטנה, שהיו בה אלפיים תושבים ושתי כנסיות. אחרי סגירת הכנסייה בתאטרון, שימשו קירות האבן החסונים כחומת הגנה חזקה. למרות שחומותיה של ארל נבנו מחדש בידי תאודוריק (Theodoric), הם נהרסו שוב במאבק בין צירלס מארטל (Charles Martel) לערבים; לאחר קרבות אלו הפך גם האמפיתאטרון של ארל למבצר, ובתוכו התפתחה עיירה קטנה, הצפופה יותר מאשר היה מקובל בעיירות ימי הביניים. בניניה של

התיישבות קטנה זו נותרו על תילם עד לתחילת המאה התשע-עשרה.

התרבות הנוצרית החדשה שקמה בנסיבות אלו לא לבשה צורה עירונית עד המאה האחת-עשרה. אך זרעיה של צורה זו כבר היו טמונים בכנסייה ובמנזר; שרידי המבנים מתקופה בעייתית זו חושפים את הצורך העז בסגירות, הגנה, בטחון, עמידות והמשכיות. דוגמאות לכך ניתן למצוא בסאן סטפנו רוטונדו (San Stefano rotundo), אלבי (Albi) ודורהאם (Durham).

בזמן שבין המאה הששית למאה האחת-עשרה, אז החלו ערי המערב להתגבש, להתרבות ולהכיל אוכלוסייה גדולה יותר, התקיימה תקופה "רומאנסקית" (Romanesque), אשר יש להבהיר את היבטיה הסותרים. העננים שחלפו מעל הנוף היו קודרים וזועפים, אך מפעם לפעם חדרו דרכם קרני אור בודדות, כשם שקרה ביצירתיות הנזירית הגדולה של אירלנד, בעיקר באיונה (Iona - אי קטן ליד חופי סקוטלנד). אך מהמאה השמינית ועד המאה האחת-עשרה התעבתה החשיכה. התקופה הראשונה של אלימות, שיתוק ופחד החמירה עם פלישות המוסלמים והויקינגים (Viking). כולם חיפשו בטחון. כאשר כל סיכוי יכול להפוך בקלות לחוסר סיכוי, כאשר כל רגע עלול להיות הרגע האחרון בחיים, היה הצורך בהגנה חשוב יותר מכל צורך אחר. בידוד לא היה מספיק כדי להבטיח בטחון. אם, כפי שראינו, המנזר הוביל את הנסיגה, הרי שהעיר עמדה בראש מתקפת הנגד.

דרכי החיים העתיקות באיטליה וצרפת לא נעלמו לחלוטין, למרות שלא היו רציפות ועקביות. ביטויי עבודת האלילים, שבעבר ניכרו בדמויות שחור-לבן של ונוס, כפי שהיו מוכרות היטב לעולם הרומי, חזרו על עצמם מאוחר יותר בדימויי שחור-לבן של הבתולה הקדושה. מה שנקרא "הרנסאנס של המאה ה-12" היה בעצם שיבה להכרה מלאה של מימד שמעולם לא נשכח או נעלם לחלוטין. האם לא ציטט ג'ון איש סאליסבורי (John of Salisbury) את אפלטון מאות שנים לפני הופעתם מחדש של האפלטוניסטים באיטליה?

מהו הקאמפו-סאנטו (Campo Santo) ב-פיזה של המאה השנים-עשרה, אם לא קבוצת בנייני ציבור מנותקים זה מזה, הניצבים בתוך מתחם רחב ידיים ודומים יותר לאקרופוליס או לפורום מאשר לשוק של ימי הביניים. אכן, לפי דברי ואסארי (Vasari), ספגו הארכיטקטים של התקופה מקצת מהשראתם מהעתיקות וממציבות ארונות הקבורה אותם הביא הצי של פיזה מהמזרח. אך ההערצה לעבודתה של רומא העתיקה לא היתה תוצר של תנועה הומאניסטית מאוחרת יותר: דוקא הרכבת חלקי המורשת החיה נמנעה, מפאת תאונות ונסיבות מצערות, מהדוגמאות המקומיות הטובות ביותר שלה. האם בית הטבילה הנוצרי אינו אלא גירסה מזוקקת ושמיימית יותר של בית המרחץ הרומי, שנועדה עתה לטיהור טכסי? האם אין הם זהים בקנה המידה הנהוג בהם? יתכן כי לא במקרה ניצב בית הטבילה כמבנה יחודי בעל חשיבות רבה, בעיקר בארץ אשר הביאה לקיומו של אב הטיפוס הרומי החילוני שלו.

אך גם במקומות בהם המשיך סגנון החיים הישן, כמו צמח רב שנתי שמת למראית עין, לא ניתן להכחיש את הירידה הכללית ביצירתיות ובאנרגיה. החיים היו במדרון שהוביל לקראת רמת קיום מצומצמת. אנשים היו מוכנים לשרת בנאמנות מנהיג ברברי כלשהו, רק בכדי לזכות בבטחון גופני. ככל שהעיר הלכה והתפרקה, החלו חלקיה המקוריים להופיע בנפרד זה מזה: כך חזרה לעולם הדמות העתיקה של המנהיג, הנעזר בחבורות הלוחמים, יושב במבצרו מוקף החומות ושולט על קבוצת כפרים. קיומן של התפתחויות עירוניות, אשר לגבי קיומו בארץ ישראל ובנהריים הועלו השערות בלתי מבוססות בלבד, ניתן לאימות באמצעות שרידים שנמצאו באתרים רבים באירופה.

תהליך המעבר מארגון אימפריאלי אחיד לכלכלה של ייצור מקומי, סחר חליפין וערב רב של חוקים ומנהגים מקומיים הואץ במידה ניכרת בשל שלטונם של המוסלמים, אשר בשלב מסוים שלטו על כל חופי הים התיכון. המהלומה האחרונה, אשר הביאה להשלמת התהליך, התרחשה דוקא בקצה האחר של אירופה: פלישות

הסקנדינבים במאה התשיעית. מהלומה אחרונה זו היתה גם הצעד הראשון לקראת שיקום. פשיטות מטורפות אלו בוצעו באמצעות ספינות קטנות שהיכו בליבו של אזור החוף שבין בריטאני (Brittany), עד שפך נהר ה-אלבה. אף מחוז לא היה מוגן מספיק כנגד מעשי הביזה, השריפות והרציחות. הצורך בהשתלטות על הפושטים הביא ליצירת קשר חדש בין האדונים הפיאודאליים לבין האיכרים המעבדים את אדמתם. מאידך, ניתן להבחין כאן בנחיתותן הטכנית של חברות הלוחמים המפוזרות בארץ ונעות רגלי, בנסיון לבלום את התקיפות המהירות של נסיכי הים, המתמחים באמנות המלחמה.

הצורך העז הביא לגילוי מחדש של אמצעי ההגנה העירוני העתיק, החומה. חומה שמורה בכל עת היתה יעילה יותר להתגוננות מפני פשיטות כאלה מאשר כל מידה של אומץ צבאי. כוחה ובטחונה של המצודה, היושבת על רכס נישא, ניתן היה להעתיקה גם לעמקים המישוריים, בתנאי שהתושבים הקימו קיר אבן, או אפילו משוכת עץ חזקה. כיום ניתן למצוא שרידי משוכות עץ כאלה בפולין מתקופות שונות, החל מהמאה החמישית לפנה"ס, אך אין עדויות מספקות בכדי לקבוע באם מטרת המשוכות היתה לגדר בקר או ילדים, או באם שימשו להגנה מפני פשיטות אלימות. אך קיר אבן מוצק, בעיקר כשהוא מוקף בחפיר, היה מספיק כדי להשאיר את האויב מחוץ לטווח הסכנה.

כמפלט אחרון מפני הפולשים שיפצו תושבי מיינץ (Mainz), לדוגמא, את החומות הרומיות השבורות של העיר. בהתאם להוראות ותשלום מטעם הקיסר הגרמני, הנרי הראשון, ניבנו חומות אפילו מסביב למנזרים, כדי להגן עליהם מהתקפות עובדי האלילים. מנזר סט. אומר (St. Omer) נכבש פעמיים על ידי הסקנדינבים במהלך המאה התשיעית, בשנים 860 ו-878. אך כאשר חזרו ויקינגים אלה בשנת 891, הם גילו כי הכנסייה הקימה חומות מגן והיתה מסוגלת להגן עליהן. אמצעי חדש זה של השגת בטחון היה כה מוצלח, עד כי במאה העשירית הפך מנזר סט. אומר לעיירה.

כבר בשנת 913 דיווח "אנגלו-סקסון כרוניקל" (Anglo-Saxon Chronicle) כי בניין הביצורים והחומות מסביב ליישובים היה אחת הפעולות העיקריות של צבא המלך. זוהי עדות נוספת, באם יש צורך בכך, לתפקיד המלכים כבוני ערים באמצעות יכולתם לגייס כוח עבודה גדול. מוקדם עוד יותר, בשנת 885, דיווח ה"כרוניקל" כי רוזיסטר (Rochester) הוקפה בחומה והוגנה בהצלחה על ידי תושביה; שנה מאוחר יותר פיקד המלך אלפרד (Alfred) בעצמו על ביצור העיר לונדון. שירות צבאי הפך לחובה בלתי נפרדת מאזרחות, ואף יתכן כי היכולת לספק צבא קבע ולשפץ חומות מסביב לערים היתה, כפי שמציע מייטלנד (Frederick William Maitland), אחת הדרישות לצורך קיומה של ישות עירונית מאוגדת.

הסגירות בתוך החומות יצרה לא רק הגנה מפני פושטים זרים: לסגירות היתה תפקיד פוליטי חדש, משום שהיא היוותה אמצעי דו כיווני. על ידי הפיכת התקדים של העיר העתיקה, היתה יכולה החומה לשמור על שלום בתוך היישוב. באמצעות החומה הצליחו עיירות קטנות, שקודם לכן נותרו חסרות אונים - אפילו כנגד צבא פולשים קטן - להפוך למקומות מבוצרים היטב. אנשים נהרו לאי שלום ברוכים אלה, כשם שקודם לכן נכנעו ברוב יאושם למנהיגי הכנופיות הפיאודאליים והיו מוכנים להיות צמיתים ועבדים בתמורה לנתח אדמה והגנה - או איבדו כל תקוה להצלחה מקומית והצטרפו למנזר, בו מצאו מיפלט מסודר.

המוני אדם זכו לבטחון רב יותר עם הקמת החומות. המחיה באזורי הכפר המבודדים, אפילו תחת צילה של מצודה קרובה, הפסיקו להיות אטרקטיביים באותה מידה כמו החיים בעיר המאוכלסת. כוח העבודה שהושקע בבניית החומה היה מחיר זול עבור השגת הגנה, מסחר ועבודה קבועים. למרות שהזכות לבניית החומות נותרה, באורח משמעותית, בידי המלוכה, הרי ש"שלום קונסטאנס" (Peace of Constance), בשנת 1184, העניק זכות זו לערים החופשיות של איטליה.

שימו לב להשתלשלות העניינים. תחילה היו האזורים הכפריים החיים בפחד ומבוססים על ייצור מקומי וסחר חליפין. רק הכנסיות והאחוזה המלכותיות היו מסוגלות לסחור למרחקים גדולים בתבואה, בייין ובשמן שייצרו. עם הקפת העיר בחומה החלו להופיע תכונות נורמליות נוספות של החיים האורבניים: כלי הקיבול, אשר נוסד מחדש, הפך גם למגנט. הרחבת החומה מהמצודה או הכנסייה לכפר הסמוך סימנה לעתים קרובות את תחילתה הפיסית של עיר, למרות שהזכויות החוקיות המלאות של אחדות עירונית היו ניתנות להשגה רק לאחר משא ומתן ממושך עם הבישופ או בעל האדמות הפיאודאלי.

הזכות הכלכלית החשובה מכל היתה זו המאפשרת קיום שוק קבוע, אליו הגיעו האיכרים, הדייגים ובעלי המלאכה מהסביבה לשם סחר במרכולתם ובו זכו לבטחון פיסית וחוסן חוקית. אם כך, כמו ביוון העתיקה, גם כאן היו מוגנים המבקרים בשוק - במשך שעות הפעילות - על ידי "שלוש השוק", שסומל עתה באמצעות מבנה הצלב של השוק. מעמד שלם זכה כאן להגנה מפני גניבה ומסים שרירותיים, והחל לקיים התיישבות קבע, בפעם הראשונה מחוץ לחומות: היה זה מעמד הרוכלים. כאשר אלה הפכו לחברים קבועים בעיר, החלה בה תקופה חדשה, אשר סייעה בפתיחתם מחדש של דרכים ומובילי מים ישנים.

ניתן להסיק לגבי עצם היות הרוכלים מייצגיו של מעמד חדש ממיקומם הטופוגרפי ב"פרבר" החדש שהוקם מחוץ לחומות ובסמוך אליהן. אם בתחילה היו המצודה או המנזר את מרכז העיירה, הרי שאחרי המאה האחת-עשרה החלו פעילויותיה החדשות של הקהילה לשנות מקום ולעבור לכיוון השוק, ושילובם של הסוחרים ובעלי המלאכה - כאנשים חופשיים - ניכר במספר מקומות בהרחבת החומה אל מסביב לפרבר החדש. חשוב לציין, כפי שהזכיר הגל (Hegel), כי הרובע החדש ב-רגנסבורג (Regensburg) במאה האחת-עשרה נבדל מרובעי האצולה והפקידות בכך שהיה מאוכלס על ידי סוחרים.

בעיר ימי הביניים הגיעו הכוח הרוחני והכוח הגשמי, באמצעות ביטוייהם המקצועיים - הלוחם, הרוכל, הכומר, המשורר, המשכיל, האומן והסוחר - למעין שיווי משקל. איזון זה נשאר עדין ובלתי יציב; אך המאמצים לשמור עליו היו קבועים והשפעתם היתה אמיתית, משום שכל המרכיבים החברתיים נמדדו ויוצגו בהתאם. עד סוף ימי הביניים - וזהו סימן ברור לסיומם - אף אחד מהמרכיבים לא היה חזק מספיק בכדי להשיג שליטה קבועה על האחרים. כתוצאה מכך, למרות שעיר ימי הביניים פיתחה תכונות רבות של העיר העתיקה, הן מבחינה פיסית והן מבחינה פוליטית, הרי שהיא היתה בכל זאת בחזקת יצירה עצמאית. חרות, שיוון קיבוצי, השתתפות דמוקרטית, ואוטונומיה מעולם לא הושגו במלואם בעיר ימי הביניים; אך היתה בה מידה גדולה יותר של תכונות אלו מאשר נראתה בעבר, אפילו ביוון העתיקה. לתקופה קצרה גברה ה"שיתופיות" על ה"שלטון".

מנהג הענקת חרות לערים בתקופה שבין המאה האחת-עשרה למאה הארבע-עשרה היה למעשה ויתור, מטעם אדוני המצודה, על המסים והמנחות שבמקור הביאו לתחילת קיומה של העיר. על אף שהמצודה הקודרת חלשה לעתים קרובות על העיר, באימה להשיב לעצמה את מעמדה הקודם, הרי שבערים החופשיות תפסה האצולה הפיאודאלית מקום זהה לזה של ישויות משותפות-למחצה אחרות: ראשון בין שווים - למרות שכמה מאות שנים מאוחר יותר, באמצעות התחזקותו של האבסולוטיזם הריכוזי, החזירו לעצמם הנסיכים את הקרקע שאיבדו, ואפילו הגדילו אותה באופן משמעותי. לגבי מידת שלמותו של הויתור על המסים ניתן ללמוד מהענקת החירות לעיר ברצלונה, לפי פקודת המלך, בה נאמר כי אף מוכס, גובה מסים או נציג אחר של הרשויות לא יהיה רשאי לעכב או להגביל את תנועתם של אזרחי העיר, פקדיהם, שליחיהם, רכושם או סחורותיהם.

תנועה עירונית זו, שקמה מתוך חוסר הבטחון וחוסר הסדר של תקופת הרומאנסק באירופה, התקיימה בצורות שונות: היא צעדה תחת דגלים רבים, נוצרה כתוצאה מנסיבות שונות וגרמה לתוצאות רבות ומגוונות.

לעתים נתמכה האורבניזציה במכוון על ידי האצולה הפאודלית, אשר ניסתה להגדיל את הכנסתה באמצעות השכרת קרקע עירונית למגורים, השתתפות במסים שניגבו בשוק המקומי וניצול קהל הצרכנים הגדול להגדלת ערך מוצרי אדמותיהם, להם לא היתה דרישה באחווה עצמה. במקרים רבים זכתה הדרישה לעצמאות להתנגדות האדונים הפיאודאליים: בעיקר התנגדו לכך הבישופים, אשר כוחם היה רב יותר משל מנהיגים צבאיים, משום שהם היו סוכני מוסד עצום וחזק, ואיחדו בתפקידיהם את השליטה על המשאבים החומריים והרוחניים כאחד. בכמה ארצות, כדוגמת אנגליה וצרפת, זכתה החירות העירונית לתמיכה באמצעות קואליציה זמנית עם הכוח המרכזי, כאמצעי להחלשת האצילים הפיאודאליים אשר התנגדו לשלטונו של המלך. האוכלוסיה זרמה למרכזים המוגנים, בנתה אותם פעם אחר פעם, והביאה חלקים מוזנחים של חייה לשיא של פעילות וייצור. במהלך כמה מאות שנים כבשו ערי אירופה מחדש את רוב השטח שאבד עם התפרקותה של האימפריה הרומית.

3. הגידול באוכלוסיה ובעושר.

תחיית המסחר נחשבת לעתים קרובות, אפילו על ידי חוקרים מבריקים כדוגמת הנרי פירן, כגורם הישיר של בנין העיר והפעילויות האזרחיות אשר התרחשו במהלך המאה ה-11. אך כדי שיחם זה יתקיים, היה צורך קודם לכן בעודף של מוצרים חקלאיים ובעודף אוכלוסין, כדי לספק את הסחורות לשם מסחר ואת הצרכנים שירכשו אותן. אם הרוכלים עצמם היו תושביה העיקריים של העיר החדשה, הרי שהיה עליהם לספק הדדית את צורכי המסחר של העיר.

כאשר האוכלוסיה הברברית של צפון ומרכז אירופה החלה לקבל את מרות הנצרות, בהמשכה יותר לאגדות הקוסמות והאמונות התפלות מאשר לאבחנות החודרות של הדת לגבי אופי האדם, המשיך תפקידה של הכנסייה לגדול ולהתעצם. ההגנה שהוצעה על ידי הבישופ החרתה בזו שהציע האציל הפיאודאלי. התרחבות כוחה הכלכלי של הכנסייה כבעלת אדמות, בעיקר באמצעות רכישה וציווי אדמות לכנסייה מחסידים נדיבים, הביאה אותה למצב בו זכתה לכבוד רב אפילו ממלכים. המנזרים היו החלוצים ביצירת תנאי השלווה וההזדמנות: למעשה, המנזרים הובילו את ההתקדמות העירונית כולה, בהציעם מקלט לפליטים ומקום מחסה לעוברים ושבים העייפים, בבניית גשרים וייסוד שווקים. כבר בתקופה מוקדמת למדי נקרא מסדר הנזירות של גרנרוד (Gernrode) בגרמניה "מנזר ועיר" (Kloster und Burg); מנזרים אחרים רבים שימשו באופן דומה כמקום מפלט בעל משמעות כפולה.

למרבה המזל, המשיך קיום השוק הקבוע במקום מוגן להיות כדאי עבור האציל הפיאודאלי או המנזר, שבבעלותו היו קרקעות באיזור. זמן רב לפני התחייה הגדולה של המסחר במאה ה-11, ניתן למצוא תחת שלטון אוטו השני (973-983) עדות למתן אישור לאלמנה אימה (Imma), אשר ייסדה מנזר בקרנטן (Karnten), להקים שוק ומטבעה ולגבות מסים בהתאם: אישורים מסוג זה הפכו נפוצים ביותר בכתבי אמנה מאוחרים יותר בערים החדשות. הגל מציין עוד, כי בתקופתו של אוטו ניתנו רוב פריבילגיות השוק לבעלי קרקעות דתיים, ולא לאדונים פיאודאליים חילוניים.

ב-לומברדיה (Lombardy), שם כבר היו ערים קיימות, הועברו באופן אוטומטי כל הרכוש וזכויות המקרקעין, כולל זכות השיפוט של תושבי הארץ, לנציגי הכנסייה, והבישופ קיבל למעשה סמכויות דומות לאלו של מושלים מתקופות קודמות. האצלת סמכויות כזו אירעה ב-מודנו (Modeno) בשנת 892 ובברגמו (Bergamo) בשנת 904. רק לאחר התנגדות עיקשת הסכימה הכנסייה, אשר הובילה בשמירה על הבטחון והסדר, להעביר את הפונקציות העירוניות, בבוא הזמן, לגילדות המקצועיות של הסוחרים ובעלי המלאכה. לא ניתן היה להפר את שלום השוק מבלי לספוג עונשים כבדים. שלום זה הוכר כחיוני לצורך המסחר כבר בימי הומוס, ויתכן

שאף זמן רב לפניו. בארצות שנשלטו על ידי בית מלוכה היה קיים חוק מיוחד שהתייחס לשווקים וירידים, ובית משפט מיוחד לו ניתנה זכות השיפוט בעניני הסוחרים. באנגליה נקרא מוסד זה "בית המשפט של אבקת העוגה" - ביטוי אנגלי נורמני ל"רגליים מאובקות". בדרך זו התאחדו כל צורות הבטחון שהוצעו על ידי הדת, הסמכות המשפטית, המנהגים הכלכליים המקובלים וההנדסה הארכיטקטונית, על מנת לסייע בייסוד עיירות ימי הביניים.

השוק הקבוע, שהתכנס פעם או פעמיים בשבוע תחת הנהגת הבישופ או ראש המנזר, היה מכשיר של סחר מקומי, ולא של מסחר בינלאומי. לכן לא נפתע אם נגלה, כי כבר בשנת 833, כאשר המסחר למרחקים ארוכים כמעט שלא היה קיים, נתן לואיס האדוק (Louis the Pious) בגרמניה רשות להקים מטבעה עבור שוק שכבר היה קיים. אם כך, תחיית המסחר במאה האחת-עשרה לא היתה האירוע הקריטי שהניח את היסודות לסוג העיר האופייני לימי הביניים: כפי שהראיתי קודם לכן, יסודות עירוניים חדשים רבים קדמו לכך, וניתן להוסיף להם עדויות תומכות אחרות. התלהבות מסחרית היתה סממן של תחייה כוללת יותר, אשר התרחשה בציוויליזציה המערבית; חלקית היה זה סימן של תחושת הבטחון החדשה, אותה יצרה ועזרה לקיים העיירה המוקפת בחומה.

למרות שהמסחר היה רק סימפטום אחד של תחייה זו, הרי שסימפטום נוסף הינו האיחוד הפוליטי של נורמנדיה (Normandy), פלאנדריה (Flanders), אקוויטניה (Aquitaine) וברנדנבורג (Brandenburg); עיבוד מחדש של קרקעות שלא היו בשימוש, כמו גם בירוא היערות על ידי מסדרי הנזירים, כדוגמת מסדר הסיסטריציאנים (Cistercians - נוסד 1098), הוא מאפיין שלישי; תכנית הבניה העצומה אשר הביאה לכיסוי אירופה ב"שמלה לבנה של כנסיות" - בנינים שלא היתה להם נגיעה כלשהי לעניני המסחר - הינו מאפיין רביעי. הדגשת היתר של תפקיד השוק כמחולל ערים קרה, חלקית, משום שההיסטוריונים הקישו מניעים ומרכיבים של תקופתנו על מצבים שקרו בעבר; הסיבה לכך נעוצה, במידה חלקית, בכשלונם להבחין בין התפקידים השונים של השווקים המקומיים, האזוריים והבינלאומיים. התפתחות זו הובנה שלא כהלכה על ידי פירן, משום שהוא סרב להגדיר כעיר כל קהילה עירונית שלא תמכה במסחר למרחקים ארוכים, או שלא היה בה מעמד בינוני מסחרי רחב - הגדרה שרירותית למדי.

לשווקים בינלאומיים היתה השפעה מועטה בלבד על היוסדות עיירות. ירידים בינלאומיים גדולים בימי הביניים התקיימו לעתים קרובות בזמן פסטיבלים דתיים, כאשר עולים לרגל מחלקים רבים של הארץ נהרו למקום מזבח קדוש: התקהלות עולים לרגל משכה וכולים רבים למקום שכזה. אך ירידים כאלה התרחשו, לכל היותר, ארבע פעמים בשנה; וכאשר עולי הרגל שבו לבתיהם, גם הסוחרים עזבו את המקום. מסחר בינלאומי כזה היה מצומצם מדי בכדי לקיים את העיר לאורך שנה שלמה. מדוגמא מאוחרת יותר של נובגורוד (Nizhni Novgorod) החדשה אנו יודעים כי העיר, אשר פרחת בתקופת היריד, היתה כמעט נטושה במשך שאר ימות השנה. המסחר הבינלאומי לא הביא לייסוד ערים בימי הביניים: אך הוא עודד את צמיחתן, כשם שקרה ב-ונציה, גנואה, מילאנו, אראס (Arras) וברוג' (Bruges), אחרי שנוסדו למטרות אחרות.

באופן כללי, הסיבה לתפקידו המשני של הסוחר צריכה להיות ברורה למדי: תחיית המסחר בקוים קפיטליסטיים היתה מוגבלת למוצרי יוקרה, שהובאו מכל רחבי אירופה, ולאחר מסעי הצלב גם מארצות המזרח. אך העיירה עצמה היתה מקום למסחר עבור ייצור חקלאי ושל עבודת היד; כך שאפילו אחרי המאה האחת עשרה היו הרוכלים, לפי פון בלו (Georg von Below), רק חלק קטן מאוכלוסייתה של העיירה. למרות חשיבותו הגוברת של המסחר, היו היצרנים בעיר ימי הביניים ארבע חמישיות מתושבי העיירה, בהשוואה לחמישית, או אפילו פחות מכך, בעיר המודרנית.

אין ספק כי ערים כדוגמת שרט (Chartres), עם עשרת אלפים התושבים והקתדרלה המפורסמת שלה, הציעה מתקנים אשר משכו הן עולי רגל והן סוחרים, וכך היקנו לה מקצת מהמעמד של יריד בינלאומי. הרווחים העודפים מפלישות זמניות כאלה - כמו מועידה או קונגרס גדול בעיר מודרנית - הגיעו אל הקצבים, האופים וסוחרי היין, לא פחות משהגיעו לכיסם של יצרני הגלימות הקדושות; לכן היו מסוגלות גילדות אלו, כפי שהזכיר לנו פון סימסון (von Simson), לספק את חמשת החלונות הגדולים באכסדרה המקושטת שהוקדשה לבתולה הקדושה.

האמת, אם כן, הינה ההיפך הגמור מפרושו של פירן: תחיית העיירה המוגנת סייעה לפתיחתם מחדש של נתבי המסחר האזוריים והבינלאומיים, והביאה תנועה כלל-אירופאית של סחורות עודף, בעיקר מוצרי שפע ויוקרה אותם היה ניתן למכור ברווח גבוה לנסיכים ואצילים, כל שכן באם ניתן היה לרכוש מוצרים אלו בזול באזורים בהם היו בשפע. צמר משובח הובא מאנגליה, יין מארץ הריין, תבלינים ומשי מהמזרח, כלי נשק ושריון מלומברדיה, כרכום וכספית מספרד, עור מפרוסיה, בדים מעובדים מפלאנדריה, כמו גם אביזרי דת ופסלונים ממרכזי אמנות שונים.

ערים היוו את תחנות המעבר למצעד סחורות זה: מביזאנטיון ל-ונציה, מונציה לאוגוסבורג ומעבר לריין; ובאותה מידה - ממאריסי ובורדו ל-לאון (Lyons) ופאריז, או מהערים הבלטיות, דוגמת דאנציג (Dantzig) ו-שטראלסונד (Stralsund) עד היס התיכון. המרציפן הנודע של לובק מעיד הן בשמו (לחמו של סטי מארק) והרכבו (שקדים ומי ורדים) על יחסים אלו עם ונציה והמזרח. כתוצאה ממעבר הסחורות גדלו ערים - אשר נוסדו בתחילה על בסיס של ייצור מקומי - בעושרן ובאוכלוסיה אשר התגוררה בהן; במקביל גדל גם חלקם של הסוחרים באוכלוסיה.

כאשר אספקת המזון היתה בשפע וההתיישבויות העירוניות היו בטוחות יותר, שימש המסחר כמאיץ לצמיחה בדרך נוספת: עבור מוצרי ייבוא היה צורך לשלם בכסף. ככל שגדלה הדרישה למוצרי יוקרה והיה נחוץ יותר כסף לציודם של הצבאות הפיאודאלים - בעיקר לאבריים שנשאו שריון יקר - העדיפו האדונים הפיאודאלים להפוך את הקרקע החקלאית שברשותם לאזורים עירוניים, אשר התמורה הכספית עבורם, בצורת דמי שכירות, היתה גבוהה לאין ערוך. יתכן שהשכרת שטחים בעיר לא בהכרח סיפקה את ההון הדרוש ליוזמה קאפיטליסטית, אך אין ספק כי היוזמה הקאפיטליסטית גרמה להגברת הצורך בשכירת שטחים עירוניים. יוזמה כזו פרוחה בתקופה שלאחר מסעות הצלב, החל מסוף המאה האחת עשרה, ועוררה דרישה למוצרי יוקרה מזרחיים, שעד אז לא היו מוכרים בקרב שכבות נרחבות באוכלוסיה.

צורך זה יצר אצל האצילים הפיאודאלים גישה דו ערכית כלפי העיר. כאשר אלו הפסיקו לראות את הכוח במושגים צבאיים, הם התפתו לוותר על חלק משליטתם על הדיירים ומשפחותיהם, על מנת לאסוף יותר תשלומים כספיים מדמי השכירות. אך הצמיחתם לא היו יכולים להענות לדרישה חדשה זו מחמת עוניים. בעיה זו היתה גורם נוסף לבנייתן של ערים חדשות והענקות זכויות נוספות למרכזים שהתפתחו, עקב הגידול באוכלוסיה, מכפרים קטנים. עקשנותם היחסית של הבישופים, אשר סירבו להעניק חרויות עירוניות, הוא תוצאה של ההכנסה הגבוהה שהיתה להם מבלי שנאלצו לוותר על שטחי אדמה או על שליטה פוליטית.

עם זאת, הקאפיטליזם המוקדם היה גורם מפלג ולא כוח מאחד בחיי העיר בימי הביניים. זאת משום שהקאפיטליזם הגביר את השינוי מהכלכלה הישנה והמוגנת, המבוססת על תפקיד ומעמד ושמטרתה העיקרית היא בטחון, לכלכלת מסחר, המבוססת על יוזמה אישית ועל הרצון להשיג רווחים מהירים. ההיסטוריה הכלכלית של העיר בימי הביניים היא בעיקר סיפורו של מעבר הכוח מקבוצה של יצרנים מוגנים, המרויחים מספיק למחיה צנועה ונמצאים במצב של שיוון יחסי, לקבוצה קטנה של סוחרים סטיוניים בעלי זכויות יתר, חבריהם ויריביהם של הנסיכים, המעורבים בפעולות עיסקיות בקנה מידה גדול ולמרחקים ניכרים,

לשם צבירת רווחים עצומים. עם מעבר זה חלה גם עלייתה של ההיררכיה החדשה, עם דרגה ומצב המבוססים בעיקר על כסף, והכוח שניתן באמצעותו.

לימים פינתה הגישה של הגנה וכניעה, אשר אפיינה באורח אידיאלי את הנישא והנחות תחת השלטון הפיאודאלי, את מקומה לניצול אלים מצד אחד, ומחאה מבוססת ואתגר שכנגד מצד שני. בקיצור, מלחמת המעמדות, בה אף צד לא היה צפוי או נתון - בדיוק במובן הקלאסי, אשר היה גורם נחת מרובה לקארל מרקס. במשך תקופה מסוימת, שנמשכה כנראה מאתיים עד שלוש מאות שנה, התערבבו סדרים אלה זה בזה בערים השונות. לעתים היו לזו הקיום תוצאות מצערות, כשם שקרה בפלאנדריה בשנת 1336: לואי דה נבר (Louis de Nevers), מתוך נאמנות לשליט הצרפתי, הורה לעצור את הנציגים האנגלים, ובכך עורר מחאה נמרצת מצד האנגלים, שבתגובה ביטלו את סחר הטקסטיל, אשר היה מקור הכנסתו של האציל. מעבר לכך, פעולה זו עוררה התקוממות של הגילדות של גנט (Ghent), אשר בראשן עמד ז'ק ארטוולד (Jacques Artevelde). אך בסופו של דבר גבר כוח הכסף הן על השיטות הפיאודאליות והן על שיטות ההגנה של הגילדות המקצועיות. זאת משום שכסף ניתן לניוד, ריכוז והכפלה; צורות אחרות של כוח היו קבועות, נסתרות מהעין וקשות לצבירה. אילי ההון החזיקו תחת שליטתם אפילו את השליטים החזקים ביותר. שינוי זה, מכלכלה של הגנה הדדית לכלכלה של ניצול קפיטליסטי חד צדדי, לא חיכה עד עליית הפרוטסטנטיות של המאה השש-עשרה, כפי שמקס ובר (Max Weber) גרס לאנשים רבים להאמין. זאת משום שהפרוטסטנטיות עצמה החלה כבר במאה השלוש-עשרה עם הוואלדאסים (Waldensian), כמחאה נוצרית נגד שיטות הקאפיטליזם (כפי שציינתי בסיפרי "מצב האדם"). הכלכלה הקאפיטליסטית נראתה כבר במקומות רבים כאשר כתב צ'וסר (Chaucer) את דברי השבח שלו על "הדור הקודם", אשר "שם לא היו רווחים, שם לא היה עושר". על ידי יצירת קן בו היתה יכולה קוקיית הקאפיטליזם להטיל את ביציה, אפשרה העיר מוקפת החומה לצאצאיה להדחף החוצה בידי זרים עזי פנים שנכנסו אליה.

קיימת חשיבות נוספת לתחיית התעשייה והמסחר בין המאה האחת-עשרה למאה השלוש-עשרה: ההרחבה העצומה של שטחי הקרקע המעובדת באירופה, ותחילת השימוש בשיטות חקלאיות יעילות יותר, כולל תוספת קבועה ושיטתית של זבל עירוני לאדמה הכפרית הסמוכה. בהקשר זה יצר ריכוז האוכלוסיה העירונית מסלול אקולוגי יעיל, שהביא לחידוש האדמה ושיפור היבולים. אזורים מיוערים בגרמניה, אשר יד האדם לא יכלה להם עד המאה התשיעית, החלו להפוך לאדמה חרושה; האדמה הבוצית של ארצות השפלה, אשר יצרה פרנסה רק למתי מעט דייגים קשי יום, הפכה עד מהרה לאחת האדמות הפוריות ביותר באירופה. כבר בשנת 1150 הוכשרו בפלאנדריה השטחים הראשונים מהם נוקזו המים, ואשר הופרדו מהים על ידי סכרים. אנשים חופשיים התקבצו כאן יחדיו לצורך משימה קשה זו, אשר עד לאותה תקופה היתה מתבצעת רק תחת דיכוי צבאי כבד וגיוס המוני. ללא הנהגת הכוח או המלך, ללא כלים אחרים מלבד אתי חפירה, הם בנו סכרים גבוהים ומשטחי אדמה נרחבים עליהם היה מקום להקמת ערים שלמות. חגיגות אלו של עבודה חופשית היוו הקדמה לפרץ האנרגיה היצרנית, שהגיעה לשיאה במאה השבע-עשרה.

השקייה חקלאית היתה נהוגה במילאנו כבר בשנת 1179. ב-רושפור דו גאר (Rochefort du Gard) שב-פרובנס יובש אגם שלם על ידי נזירים, שהפכו את השטח לאזור גידול גפנים ליי. במקביל חלו שיפורים רבים אחרים: הרבעה יעילה יותר של סוסים, המצאת רתמות יעילות ושימוש בפרסות ברזל, כמו גם מספר הולך ורב של טחנות רוח וטחנות מים. השיפורים הקנו לקהילות העירוניות מחדשות משאבים רבים, ויצרה עדיפות כלכלית לקהילות אלו על פני אזורים כפריים ברוכים ומפותחים פחות. התפתחויות מכניות נוספות שינו את פני המכרות ותעשיית המתכות, והפכה את מלאכת ייצור הזכוכית לאחת האמנויות החשובות; באותה מידה פחת הצורך בכוח עבודה כנוע ומשועבד,

ונוצר עודף משמעותי בסחורות, אשר לא היה יכול לקרות בכלכלה המבוססת על עבדים המועסקים תחת השגחת הנוגש. כתוצאה מהמאמצים הרבים התפתח המסחר, אשר נבלם בצורה ניכרת במהלך תקופת הרומאנסק, והחל שימוש בנתיבים חדשים ובאמצעים שלא נראו קודם לכן.

גם כאן, כפי שציין גיל (Bertrand Gille), היתה משמעות רבה לתרומתו של המנור. רק משום שהנזירים ניסו לחסוך בעבודה מיותרת, כדי שיוותר בידם זמן ללימודים, הגות ותפילה, הם הובילו בהחדרת מכשירים של כוח מכני ובהמצאת אמצעים חוסכי כוח אדם. התקנות הסיסטריציאניות העדיפו בניית מנזרים בסמוך לנהרות, כדי שיהיה ניתן לנצל את כוח המים. ניתן לראות את מידת חשיבותו של שיקול זה בתאור כנסיית קלרוואו בתקופתו של סאן ברנארד.

"הנהר חודר לתוך הכנסייה במידה המתאפשרת על ידי הבאר, המשמשת כווסת. הוא גועש תחילה אל טחנת הקמח, שם נעשה בו שימוש פעיל ביותר בטחינת הגרגרים תחת משקל הגלגלים, ובאמצעות נייעור הכברה המפרידה בין הקמח והסובין. אחר כך זורמים המים לבנין הסמוך, וממלאים את המיכל, בתוכו הם מחוממים כדי להכין בירה למשקה הנזירים, במקרה שטיב היין לא ירצה את עמלו של היינן. אך הנהר לא סיים עדיין את עבודתו, כיון שעתה נשאב למבטשות, הנמצאות אחרי טחנות הקמח. בטחנות הכין הנהר את מזונם של הנזירים, ועתה עליו ליצור את לבושם... כך הוא מריס ומוריד לסרוגין את הפטישים והקורנסים הכבדים... של המבטשות... לאחר מכן נכנסים מי הנהר לסדנת העורות, שם הוא משקיע מאמץ ותשומת לב רבה להכנת החומרים הנחוצים להנעלתם של הנזירים; אז הוא מתפצל להרבה פלגים קטנים, ועובר במסלולו העסוק על פני מחלקות רבות, בחפשו בכל מקום אחר אלה הדורשים את שירותו למטרות שונות, באם לבישול, להרעדה, למעיכה, להשקיה, לרחיצה או לטחינה... בסופו של דבר, כדי לזכות בהכרת תודה מלאה וכדי לא להשאיר אף מלאכה בלתי עשויה, הוא נושא הלאה את האשפה ומשאיר את הכל נקי".

הציווד המכני לא היה נדיר במנזרים; אך היה צורך בזמן ובהון כדי להכניסו לשימוש, אפילו באופן חלקי, בעיירה של ימי הביניים. אמצעים שהיו ברשות המנזרים כבר במאה האחת-עשרה לא היו בהישג ידן של הערים עד למאה השלוש-עשרה ולמאה הארבע-עשרה.

במהלך שלוש מאות שנה נפתחה אירופה, כפי שאנו מכירים אותה היום, או בעצם נפתחה מחדש, להתיישבות. מעשה זה מזכיר בדיוק נמרץ את פתיחתה של היבשת הצפון-אמריקאית בתקופה שבין המאה השבע-עשרה למאה העשרים. ניתן בהחלט לראות את כיבוש אמריקה כהמשכו הטבעי של התהליך המקורי של התיישבות על אדמה חדשה, משום שהקולוניזציה של ניו אינגלנד, על כל היבטיה, הפגינה את המאפיינים העירוניים של ימי הביניים, כפי שניתן לראותם בוירגיניה הקאואלירית (Cavalier) ובניו יורק ההולנדית, אשר הוקמו במבנה פיאודאלי עתיק של כלכלה המבוססת על אחוזה, עם עבדים וצמיתים זמניים.

הרחבת הבסיס החקלאי והגדלת הכוח הפיסי אפשרו בבוא הזמן את הגדלת האוכלוסייה. לפי אומדנו של בוואסונאד (Prosper Boissonade) גדלה האוכלוסייה באיזור שבין הריין והמוסל (Moselle) פי עשר בתקופה שבין המאה העשירית למאה השלוש-עשרה. המחוזות האנגלים, שמנו 1,200,000 איש בשנת 1086 - נתון מדויק שהגיע לידינו באמצעות "ספר האחוזות" (Domesday Book) - הגיעו לסך של 2,355,000 לקראת שנת 1340. בכל מקום, גם אם שיעור הלידה לא היה גבוה יותר, הרי שמספר האנשים ששרדו וחיו חיים ארוכים מספיק בכדי להעמיד צאצאים היה רב יותר.

גידול זה לא היה מוגבל לשטחים החדשים בצפון. התקדמותה של הכלכלה החקלאית באיטליה היתה מספקת בכדי להגיע לאוכלוסייה של 10,000,000 במאה הארבע-עשרה. בהיותה מבוססת על יסודותיה העתיקים וקרובה יותר לציויליזציה המפותחת של המזרח, היתה איטליה המנהיגה הטבעית של

התחיה העירונית. במהלך המאה השלוש-עשרה היתה ונציה גוף עירוני מאורגן היטב; באותו זמן מנו ונציה ו-מילאנו כ-100,000 תושבים בכל אחת מהן. למרות שרוב מספרי האוכלוסין הם אומדנים שאינם אמינים בהכרח, הרי שאין כמעט ספק לגבי כיוונו של ציר האוכלוסיה עד לתחילת המגיפה הגדולה במאה הארבע-עשרה.

בערים הגרמניות, להוציא את וינה, שהיתה עיר גבול רומית עתיקה, היו מספרי התושבים נמוכים באורח משמעותי. אך לא חסרה אנרגיה בתנועת הקולוניזציה הגרמנית או בתהליך האורבניזציה. במהלך ארבע מאות שנה נוסדו בגרמניה 2,500 ערים חדשות; והמסגרת המוניציפאלית שנקבעה להן המשיכה לתפקד עד המאה התשע-עשרה: קוי המיתאר המקוריים של השטח נותרו לעתים קרובות ללא שינוי, למרות שבינתיים מילאה העיר את היקף החגורה החקלאית הנורמלית הסובבת אותה.

במשך שנות השיא של התנועה לא רק שמספר הערים גדל, אלא שקצב גידול האוכלוסין היה כמעט זהה לזה של אירופה במאה התשע-עשרה. בסוף המאה השתים עשרה, לדוגמא, מנתה פאריז כ-100,000 איש, ובסוף המאה השלוש-עשרה קרוב ל-240,000 בשנת 1280 היו בפירנצה 45,000 תושבים, ובשנת 1339 קרוב ל-90,000; זאת בעוד שבארצות השפלה היו ב-ברוג' וב-גנט מספרים דומים. הסטטיסטיקה המתייחסת לצפיפות האוכלוסין על הקרקע הינה מרשימה במידה דומה. באשר לעשרים השנים בהן התפשטה המגיפה השחורה, שלעתים קטלה מחצית מתושבי העיר, הרי שהתוצאה היתה רק בגדר הפסקה זמנית בצמיחה.

פעילויות המסחר, הייצור התעשייתי, המיכון, הארגון וצבירת ההון - סייעו לצמיחת והרחבת הערים. אך מוסדות אלו לא דאגו להאכלת הפיות הרעבים ולא גרמו לתחושת החיוניות הפיסית אשר ליותה את התהליך כולו. אנשים לא יכולים לחיות מאויר בלבד, למרות ש"אוויר העיר הופך את האנשים לחופשיים", כפי שאומר הפתגם הגרמני. שורשי החיים המשגשגים של הערים נבעו מהשיפורים החקלאיים של האזורים הכפריים: הפרדת שגשוג העיר מפריחת הכפר אינה אלא אשליה.

למרות שהיחס בין משפחות הסוחרים העירוניים והאיכרים ששכרו את אדמתם נשאר חשדני וחד צדדי, אם לא עדין באופן הדדי - "כתבי המשפחה הפלורנטינית" מעידים על נושא זה - הרי שהיחס היה קרוב וקבוע. הגפנים המדורגים, השדות הנרחבים המוגנים על ידי שורות עצים, תנועת הפירות והירקות אל העיר, הפינוי והשימוש באשפה ופסולת אנושית לעיבוד האדמה, כולל פסולת הצמר של פירנצה - כל אלה העניקו לעיר, אפילו עיר גדולה יתר על המידה כגון פירנצה, אחיזה באזורים הכפריים. באחדות מערי איטליה היו המרחקים כה קצרים, עד כי שכונות מסוימות "אימצו" את אחד הכפרים שגבלו בהן כמחוז כפרי צמוד שלהן.

בערים קטנות יותר, כפי שאנו יודעים מהאטלסים העירוניים המרהיבים של המאה השש-עשרה והשבע-עשרה, הועברו השיפורים התרבותיים והקסם הכפרי של האזורים החקלאיים אל לב העיר. עדות לכך מהוים הגנים הפנימיים, השטחים הפתוחים המעובדים היטב ואפילו המגרשים הציבוריים שהיו בתוך החומות ולעתים אף בסמוך להן, מצידן החיצוני. עיר ימי הביניים הטיפוסית, מלבד כמה מטרופולינים איטלקיים שגדלו יתר על המידה, לא רק שנמצאו בסמוך לכפר, אלא אף אפשרו סביבה כזו; כמו בנהריים העתיקה, גם כאן היו גידולי מזון בתוך העיר, ולו רק בכדי להקל על הרעב בתוך החומות בעת מצור.

החקלאות והעבודות הכפריות, כגון גידול עופות ודיג, היוו חלק מחיי היומיום בעיר. עד סוף המאה הארבע-עשרה קבע החוק באנגליה כי על כל תושבי העיר, ללא קשר למעמדם, לסייע באיסוף התבואה בעת הקציר. התנועה ההמונית של תושבי מזרח לונדון היוצאים ללקט כישות בשדות הסמוכים ל-קנט היא אולי השריד האחרון למנהג זה של ימי הביניים. במספר רב של מרכזים קטנים בצרפת ובשוויצריה, אשר צמיחתם נעצרה לפני זמן רב, עדיין ניתן למצוא שטחים נרחבים שמעולם לא שימשו לבניה, וכיום הם מהוים גנים רחבי ידיים; דוגמא לכך היא העיר הקטנה ניון (Nyons), אשר שוכנת על אגם לימאן (Leman). אפילו ערים צפופות יותר, כגון פאריז, בה דמי השכירות הגבוהים גרמו לבניה

על רוב השטחים הפנויים המקוריים, שימרו המנזרים, הכנסיות ואחוזות האצילים אזורים נרחבים של גנים וערוגות סחלבים.

4. ערים מורשות, מצודות קולוניאליות.

גם כאשר השיטות החדשות או המחודשות של הגנה צבאית - החומה וצבא האזרחים - הבטיחו הצלחה לערים כמקום מגורים ועבודה מוגנת, הרי שבכל זאת התקיים הרכב מיוחד של גורמים כלכליים, אשר הביא להתפתחותה של תנועה זו. שחרור ערים היה צעד נוסף לקראת סדר יעיל של החיים הכלכליים: החלפת סחר החליפין בשימוש בכסף, והמעבר משרות שנמשך תקופת חיים שלמה לתעסוקה זמנית או עונתית. בקיצור, אם להשתמש

בהבחנתו הישנה של סיר הנרי מייין (Maine) - ממעמד לחוזה. מיתוס האמנה החברתית של המאה השמונה-עשרה היה למעשה רציונליזציה של הבסיס הפוליטי של העיר בימי הביניים, אשר השרדותה ב-ז'ינבה הובנה על ידי האזרח ז'אן ז'אק רוסו (Rousseau), אשר העריך ביותר את עצמאותה וכבודה העצמי. העיר השלמה היתה לרוב מבוססת על הסכמה חברתית בין בעלי הקרקעות ובין המתיישבים; פרי משא ומתן על הערך הניתן והנלקח על ידי שני הצדדים, ולא היה ביסודו תוצאה של כיבוש צבאי, כשם שקרה ברוב הדוגמאות העתיקות. זו, אם אינני טועה, עובדה חדשה נוספת בהיסטוריה העירונית. השיתופיות עצמה, כפי שאבחן מייטלנד, "נוצרה יחד עם החיים העירוניים".

תנועת הערים, החל מהמאה העשירית, היא סיפורן של התיישבויות ישנות שהפכו, פחות או יותר, לערים בשלטון עצמי, ושל התיישבויות חדשות שנבנו בחסות האציל הפיאודלי וכללו הטבות וזכויות ששימשו למשיכת קבוצות קבועות של בעלי מקצוע וסוחרים. כתב זכויות העיר, אשר הוענק לשני סוגי הערים, היה חוזה חברתי; בעיר החופשית היה בטחון חוקי, כשם שהיה בה בטחון צבאי, וחיים בעיר זו במשך שנה ויום פטרו את התושב מחובת השעבוד. כך הפכה עיר ימי הביניים לסביבה בירנית, הבוחרת לעצמה את החלקים המיומנים יותר, הנועזים יותר והטובים יותר - ולכן כנראה האינטליגנטים יותר - מבין האוכלוסיה הכפרית. האזרחות עצמה, ההתרועעות החופשית, החליפה את קשרי הדם והאדמה הקודמים, שקשרו את המשפחה ואת הנאמנות הפיאודלית. קבוצות בעלי המקצוע תפסו עתה את מקומם של המשפחה והקבוצות השכונתיות במבנה חדש של מערכות יחסים וחובות: לכולם היה מקום בעיר החדשה.

הענין הפוליטי בימי הביניים מתמקד, בדרך כלל, במאבק לכוח בין המעמד הבינוני העירוני לבין שליטיו, הרוזנים, הבישופים והמלכים. כתוצאה מכך לא ניתנת תשומת הלב הראויה לתפקיד אותו שיחק הפיאודליזם בעידוד צמיחת הערים. רבים מהעימותים שאפיינו את המרכזים הישנים קרו כתוצאה מהמשא ומתן שהתקיים עם האזרחים החדשים, ולא בגלל סרוב מוחלט להענקת זכויות. ערים חדשות הוקמו על ידי בעלי הקרקע הגדולים בכל רחבי אירופה, ובעיקר באזורי הספר. למרות שרבות מהערים הקיימות לא היו גדולות יותר מכפר, ומעולם לא הצדיקו את ההגדרה שניתנה להן, הרי שמפתיע עוד יותר היה מספר הערים שהוקמו מבראשית - ללא כל יסודות קודמים. יוסטון (J.M. Houston), בעבודה על נושא העיירה הסקוטית, מציין כי אין בנמצא עדויות המתייחסות למעבר הדרגתי כלשהו מקהילות חקלאיות לערים. מכתבי הזכויות של אייר (Ayr), דומברטון (Dumbarton), קנונגייט (Cannongate) ו-סט. אנדרו משתמע כי זכויות התושבים היו מותנות בהתיישבות על אדמת העיירה. היתה זו מעין שיטת גידול עירונית. שוב היתה העיר "מעשה הנסיך". רבות מהערים החדשות היו עמדות קדמיות, כשם שהיה בגאסקוניה (Gascony), וויילס (Wales) ופומראניה; בצורתן דמו התיישבויות אלו ליסודות מאוחרים יותר שהוקמו באמריקה, בכך שהן איפשרו לאנשים שלא היו שבעי רצון מהתנאים ששררו בחלקים המבוססים יותר של אירופה להתחיל מחדש ולשנות

לחלוטין את אורח חייהם. מהבחינה הפוליטית ניתן לצטט את טוט (Thomas Frederick Tout), אשר מחקרו לגבי תכנון הערים בימי הביניים מהווה נקודת ציון חשובה בנושא זה. "הצורך הפוליטי בבניית ערים התעורר מוקדם יותר מאשר הצורך הכלכלי. בהקמתן הצנועה של הערים החדשות בימי הביניים קדמו בחשיבותם השיקולים הצבאיים לכל גורם אחר. השליט החזק כבש שטחים סמוכים לתחום שלטונו, או ניסה להגן על גבולותיו כנגד צבא שכן. הוא בנה ביצורים חזקים ועודד את נתיניו לגור בהם, כדי שהם ישאו באחריות להגנתם הקבועה".

במובן מסוים היו ערים אלו - כשם שהיו גם המושבות הצבאיות הרומיות - תחליפים זולים לצבא קבע. על ידי הענקת הזכות לשאת נשק לתושב העיר, נמנע השליט מהצורך לשלם עבור חיילי קבע. משום שאחרי הכל, לצמית היתה זכות קבועה על האדמה שעובד, והיה צורך בפיתוי נוסף כדי להעבירו ממקומו ליישוב חדש, המרוחק כמה מאות קילומטרים משם. בפעם הראשונה היה הצמית בעמדה בה היה מסוגל לשאת ולתת עם אדונו, אשר נאלצו להגיע לפשרה עם המתישבים העתידיים. באופן כללי היתה משמעותה של החברות בקהילה העירונית השלמה, אפילו בערים קטנות וחסרות משמעות כ-לורי (Lorris) בצרפת (אשר לא זכתה לקבל זכות כללית לשלטון עצמי), חירות מתשלומי הכפייה ומהשירות הצבאי הפיאודלי, כמו גם אפשרות בחירה בלתי מוגבלת שניתנה לתושבים - למכור את מטלטליהם ולעבור למקום אחר כרצונם. האזרחות העניקה לבעליה ניידות אנושית. האם יש צורך להדגיש, עד כמה היתה זכות זו חשובה לעליית מעמד הסוחרים, או להתפתחות האומנים, אשר שכללו ופיתחו את יכולתם המקצועית באמצעות עבודה במקומות שונים, תחת בעלי מקצוע בולטים ביכולתם?

באמצעות לחימה, מיקוח, רכישה, או שילובם של אמצעים אלו, השיגו הערים את הזכות להכלל במסגרת חוק שוק מיוחד, להטביע מטבע כסף משלהן ולקבוע משקלים ומידות, כמו גם את זכותן של האזרח להשפט בפני בית המשפט המקומי שלו, תחת החוקים והמנהגים הנהוגים בעירו, ואת הזכות, החשובה לא פחות, לשאת נשק. כוחות אלה, שקודם לכן היו נתונים בבעלותה המוחלטת של המצודה, היו שייכים עתה לעיר, ועל כל אזרח הוטלה אחריות לשמירה עליהם ולשימוש בהם.

סביר להניח שזכותו של האזרח לשאת נשק תרמה להפחתת כוחה של האצולה הפיאודלית עוד יותר מאשר המצאת אבק השריפה: האם לא הצליחו אזרחי פלנדריה להביס את אבירי צרפת בקרב שנערך בשטח פתוח, ללא יתרון אבק השריפה? ההד האחרון לסימן זה של החירות העירונית נראה באישור המופיע בחוקתה של ארצות הברית, ובו מצוין בפירוש כי אין לפגוע בזכותו של האזרח לשאת כלי נשק; דוקא בשוייץ הדמוקרטית, עם מסורתה המוניציפלית האיתנה יותר, ממשיכה להתקיים זכות זו במנהג הענקת הנשק והציוד הצבאי לכל חיילי צבא המילואים, עם שובם לבתיהם. באשר לכתב הזכויות עצמו, הרי שזה הביא לאשליה, הנשמרת באדיקות עד עתה, לפיה העיר עצמה היא פרי יצירתה של המדינה, ועצם קיומה מותנה בהסכמתה הסבילה של המדינה. לכאורה ברור כי קיומן של כל הערים ההיסטוריות באירופה של ימינו קדם למדינות הטוענות לזכויות חוקיות אלו, ולערים היה קיום עצמאי עוד לפני שזכותן זכתה להכרה!

זכויות אלו עשויות, תאורטית, להוביל לקראת אוטונומיה מקומית שלמה, החופשיה מכל סוג של התערבות חיצונית, כשם שקרה בערי האנוה (Hansa) הגדולות של המבורג (Hamburg), ברמן (Bremen) ו-לובק, אשר המשיכו להיות ערים חופשיות עד לתקופת ביסמרק (Bismark). אך בכל מקום הואצלו על הקהילות המקומיות סימנים רבים של מה שנקרא היום "מדינה ריבונית". כך הועברו קהילות אלו לישויות המדיניות הגדולות יותר אשר בלעו אותן ואת המרכיבים אשר היו חלק מהעיר המוקפת בחומה. כאשר אציל פיאודלי היה זקוק לכסף כדי לצייד את צבאו, להצטרף למסעי הצלב או להשיג עוד מוצרי יוקרה, אשר רבים מהם הגיעו לאירופה, היה ברשותו מקור כלכלי עיקרי אחד לכסף: אדמתו. תחת המנהג הפיאודלי, נאסר עליו למכור את האדמה או

להעביר אותה לאחר; אך באמצעות חלוקת הקרקע, עידוד צמיחתן של העיירות הישנות באמצעות הענקת אוטונומיה והקמת מרכזים חדשים, היה יכול האציל להגדיל את הכנסותיו מהשכרת הקרקעות שברשותו. למרות שבחוזי ההשכרה המקובלים התאפשרה רק עליה קלה בשכירות לבעל החוזה המקורי, הרי שבמשך הזמן יהנו יורשיו וממשיכיו של האציל מהגידול והשגשוג שחלו בערים. אין לשכוח כי אפילו בלונדון של ימינו מרוכזת הבעלות על האיזורים המנוצלים ביותר של העיר בידי כמה בעלי קרקעות פיאודלים: לדוכס בדפורד (Bedford), דוכס ווסטמיניסטר ובית המלוכה האנגלי. בחוק הגרמני הופרדה ההתייחסות לאדמה עצמה מהגדרת הבנינים והרכוש הפרטי; כאשר הקרקע עצמה הפכה למכשיר מסחרי, אותו ניתן לקנות ולמכור כמו כל סחורה אחרת, נחרץ גורלה של עיר ימי הביניים כישות מאוחדת.

השכרת הקרקע במרכזים עירוניים היתה חשובה מעט יותר מאשר המקורות המיוחדים של הכנסה עירונית, בהם היה חלק לבעל הקרקע: דמי מעבר בגשרים ובשווקים המקומיים, מכסים וקנסות שהוטלו על ידי בתי המשפט - כל אלה הוכפלו עם הגידול באוכלוסית העיר. כמה ממנהגים אלה נשמרו באירופה - כמו המס המוטל על עגלות וכלי רכב נכנסים - עד המאה העשרים, אפילו בכרך הגדול של פאריז. בערים החדשות היה צורך לפטור ממס את המגיעים מקרוב לעיר, בתנאי שיקימו בה בית: פטור ממסים הוא, אכן, אמצעי ישן לעידוד הדיור.

כשם שנכון הדבר לגבי כל היוזמות הספקולטיביות, הצדיקו ערים שונות את תקוותיהם של בעלי הקרקעות; בעוד שערים אחרות, כמו רבות מהערים המבוצרות בדרום צרפת, נותרו קהות חושים ועצלות מבחינה כלכלית וחברתית כאחד. אייג מורט (Aigues Mortes), שהיתה נמל היציאה העמוס של היוצאים למסעי הצלב, הפכה לשריד מוזיאוני. עם זאת, בנין הערים היה אחת היוזמות הכלכליות העיקריות של ימי הביניים המוקדמים.

כעת קל יותר להבין את הגישה הדו-ערכית של הפיאודליזם לתנועה זו. העיר החופשית היתה מקור עושר חדש; אך בטחונם העצמי ועצמאותם של האנשים שיצרו את הקהילה היווה איום למשטר הפיאודלי כולו. העיר ריכזה כוח אדם, כוח כלכלי ונשק להגנתה: לצבאות האזרחים, בניגוד לצמיתים ששירתו את אדונם, היה עבור מה להלחם - החירות בה זכו, הבתים אותם בנו והעיר אותה עזרו ליצור. בעוד שדה הקרב, התחרות והמרדף היו נקודות המיקוד של החיים הפיאודלים, הציעה העיר משאבים כלכליים ותרבותיים כמותם לא יכלה לאפשר אפילו המצודה הגדולה ביותר. באיטליה משכו ההזדמנויות החדשות לחיים אזרחיים גם את האצילים ובעלי הקרקעות הקטנים יותר, אשר עברו להתגורר בעיר: גם אם הם לא בחרו מרצון בעיר כמקום מגוריהם, הרי שלעתים עשו זאת תחת לחץ מוניציפלי, כדי שהתושבים יוכלו לפקוח עין עליהם. אך בצפון אירופה נשאר מעמד זה בבדידות מזהרת, בהצמדו לציד הדובים והצבאים, בהשארם באויר הפתוח ובאולמות העשנים של טירותיו ובהיותו דומה יותר לאיכרים בהם שלט מאשר לתושבי העיר, להם העניק את חרותם.

אפילו באיטליה התרחב הפער בין שני היבטים אלה של הסביבה. הניגוד בין העיר לסביבה הכפרית החריף ככל שהעיסוקים העירוניים זכו בהצלחה רבה והתקדמו הרבה מעבר לרמתם של עיסוקי הכפר. זאת משום שהעיר היתה חברה אקסקלוסיבית, המבוססת על איחוד מרצון למען מטרה משותפת. תושבי העיר, בניגוד לאוכלוסיה הכפרית, ניחנו במעין "סנוביזם", אותו יכול להפגין רק מי שמתחיל דרך חדשה, או "נובו ריש" למיניהם. עובדה זו גרמה, בסופו של דבר, לביטול החירות העירונית והשלטון העצמי. על ידי שלילת ההטבות של העיר מהאוכלוסיה הכפרית מצאה עצמה העיר, החל מהמאה השש-עשרה, מתמודדת מול מתחרה כלכלי, אשר דוקא החוסר בהגנה וארגון בו הביאו ליוזמה כלכלית וסוג בלתי מסודר של התפתחות אורבנית.

הרעיונות והמוסדות של הציויליזציה בימי הביניים חשובים לנו רק בהקשר של מידת השפעתם על מבנה הערים והתפתחות איברי החיים התרבותיים בהן. אך מבלי להבין את פשר הרעיונות האלה, לא יהיה ניתן לפרש את חשיבותם של המבנים האזרחיים הגדולים אשר הוקדשו לתפקידים הדתיים.

במערב אירופה, לאחר נפילת האימפריה הרומית, נותרה הכנסייה בחזקת האיחוד החזק והאוניברסלי היחיד. החברות במוסד זה היתה לכאורה התנדבותית, אך למעשה היתה חובה שאין להמנע ממנה. ניתוק מהקהילה הדתית היה עונש כה חמור, עד כי אפילו מלכים חששו מאימת הנידוי והחרם. מהכפר הקטן ביותר ועד העיר הגדולה ביותר עם הקתדרלה, בתי התפילה, המנזרים והמזבחות, בלטה דמותה של הכנסייה: מגדליה המחוודים היו העצם הראשון שנתגלה מעל קו האופק לעינו של המתקרב לעיר, והצלב היה הסמל האחרון שהוחזק כנגד עיניו של העומד למות.

בתרבות שבלטו בה הבדלים קיצוניים של שפה, חוק, מזון, מידות, משקלים ומטבעות, הציעה הכנסייה בית משותף, שהיה למעשה מקלט אוניברסלי: אותה אמונה דתית, אותם בעלי תפקידים, אותן מיסות המבוצעות בתנועות דומות ובסדר זהה לשם אותה מטרה בכל רחבי אירופה. האחדות הרומית הנוקשה מעולם לא שירתה את המין האנושי טוב יותר מאשר בתקופה זו. בתפקידי החיים החשובים ביותר ניצב הכפר העלוב ביותר ברמת המטרופולין. האוניברסליות של הכנסייה העניקה לכל הקהילות, קטנות כגדולות, מטרה משותפת; אך האחדות שהושגה בדרך זו תמכה בגיוון והאינדיבידואליות שהיו בהן, במקום לדכאם.

החלוקות הפוליטיות היסודיות של החברה, אשר הוסתרו על ידי השייכויות והקשרים האחרים, היו העדה ומחוז הבישופות (diocese); לאלה לא היו שטחים מוגדרים במפה, אך לכל אחד מהם היה מרכז משלו, מקום משותף לעבודת האל וסמכות רוחנית ממונה שייצגה את האפיפיור. באנגליה, לפי דברי קולטון (G.G. Coulton), היתה כנסייה אחת לעדה של מאה משפחות, ובנוסף לכך היו כפרים ועיירות קטנות בהם מנה קהל המאמינים עוד פחות מכך. דרך המיסוי האוניברסלית היתה המעשר - עשירית מההכנסה השנתית - שהוקדשה לתמיכת המוסד הנישא של אפיפיורות רומא, חלקה לקיום וחלקה להשקעות נרחבות.

נושאי המשרות הקבועות בכנסייה, מלבד אלה שחיו במנזרים, היוו חלק לא מבוטל מהקהילה. בשנת 1314 מנתה העיירה הקטנה סירנצ'יסטר (Cirencester) באנגליה 105 עוזרי כמרים, 140 תתי-כמרים, 133 כמרים ו-85 כוהנים; בסך הכל 463 נושאי משרות. חלק ניכר מהפעילויות הכלכליות של הקהילה היה מוקדש לתמיכת המשרתים בקודש והעוזרים להם, ובמקביל הופנה בהשפעת הכנסייה שיעור ניכר מהון הקהילה מפעילויות אחרות לכיוון הקמת והחזקת בנינים בעלי שיוך דתי - קתדרלות, כנסיות, מנזרים, בתי חולים, בתי תמחוי ובתי ספר - כולם מעוטרים בפסלים, איקונין וציורים.

עיסוקה העיקרי של הקהילה לא היה מסחר, למרות שהסוחרים גילו מרץ אישי רב שהופנה לקראת צבירת הון רב, אלא עבודת והערצת האלוהים. בשכבם על ערש דווי, אם לא במהלך חייהם הגאים, היצירתיים והמלאים, זכרו הסוחר והאציל כאחד את מחויבותם זו ומילאו אותה באמצעות העברת הזכויות על רכושם.

הכנסייה עצמה היתה מוסד בעל צדדים רבים; בנין הכנסייה מילא כמה מטרות, אשר מאוחר יותר הופרדו והוקצו לבנינים חילוניים שונים. אך אפילו בצורתה הצנועה ביותר בקהילה העירונית היתה הכנסייה מרכז שכונתי ומוקד חיי היומיום; אף שכונה לא היתה ענייה מדי בכדי להרשות לעצמה כנסייה כזו, על אף שיתכן כי במרכז העיירה היתה קתדרלה עצומה, שהיתה גדולה מספיק כדי להכיל את כל התושבים בארועים דתיים או חגיגיים.

במקרים רבים היתה הכנסייה המקומית "מוזיאון של האמונה הנוצרית", באותה מידה שהיוותה גם מרכז לעבודת האל. נוכחותו של הנזיר המוקדש, המבודד בתאו שליד הדלתות, או אפילו שרידיו ועצמותיו של נזיר שכזה, היו מקור משיכה משמעותי עבור

המאמינים: כל שכן באם יוחסו לקדוש זה כוחות פלאיים. כנסיות ומנזרים בהם היו שרידים כאלה הפכו למוקד לעליה לרגל: עצמותיו של הקדוש תומאס בקט (Thomas Becket) ב-קנטרברי, דמו של סט. יאנואריוס (St. Januarius) בנאפולי - סיבות אלו משכו אנשים להתגורר בערים לא פחות מאשר האפשרות לחרות פוליטית או מסחר ריווחי.

למרות מקורותיה הרבים ועל אף תוצאותיה המשתמעות לפנים רבות, ניתן לתאר את עיר ימי הביניים באירופה כמבנה שיתופי, שמטרתו העיקרית היתה לחיות את החיים הנוצריים. מטרה זו אף הצדיקה את קיומם של מוסדות כדוגמת המלחמה, אשר היו בניגוד נמרץ לרוח הנצרות, והפסיקה מנהגים אחרים, כגון הלוואות בריבית, אותם ניתן היה להמשיך ולבצע רק באמצעות התחכמות ערמומית, ותוך ייסורי מצפון. אך מעל הכל, תפיסת החיים הנוצרית, שכללה את קבלת הייסורים ואת הנכונות להעניק עזרה, הביאה לקיומם של גופים אשר לא היו כמותם בשלבים הקודמים של ההתפתחות האנושית.

בתי חולים, שנועדו לטיפול כללי בנוזקים ובחולים, נבנו עתה בקנה מידה חסר תקדים. ה-סנטוריום (sanatorium) הפסיק להיות רק אתר בריאות המרוחק מהעיר ומיועד לאלה אשר היו יכולים להרשות לעצמם נסיעה למרחקים, והפך לבנין במרכז העיר, הפתוח בפני כל מי שהיה זקוק לו, ובפעולתו נטלו חלק נשים וגברים שהיו מוכנים לעסוק בתפקידים הבזויים ביותר הקשורים במחלות, פציעות וניתוחים. בית החולים ואגף הבידוד היו תרומות ישירות של המנזר; במקביל אליהם התפתח סוג כללי יותר של אירוח מאושים בריאים, אשר היה להם צורך במזון ומיטה ללילה. במהלך מאות השנים בהן היו חסרים המלונות והפונדקים, ואירוח פרטי היה מועט ועלוב, סיפק ה-הוספיס (hospice) אירוח חינם בתנאים נאותים.

בתי התמחוי מהווים דוגמה נוספת למוסד מוניציפלי של ימי הביניים, שהוקם משום שהעזרה לעניים ולחסרי האמצעים היתה חובתה של הצדקה הנוצרית; אלו היו לעתים מבנים נאים ביותר בעיר ימי הביניים, למרות שקיומם מצביע על כך שהעוני המשיך להתפשט בקצב זהה לרווחה ולעושר. לסיום, שוב בפעם הראשונה, נראו גם מוסדות רבים לטיפול בקשישים; לעתים, כמו בברוג', אמסטרדם ו-אוגסבורג (Augsburg), יצרו מוסדות אלו מעין יחידות שכונתיות קטנות, עם גנים משותפים וכנסיה משלהן: מאגרי חן אזרחי, עד עצם היום הזה. מוסדות אלה מעולם לא הופרדו מהכנסיה; אך מעולם לא הופרדה הכנסיה עצמה, או היתה במצב בו היה ניתן להפרידה מהקהילה, משום שהמבנים הנחוצים היו מסוגלים להבנות רק בזכות התרומות מרצון ומחובה, שמקורן היה הקהילה כולה. כל מה שהמדינה הטריטוריאלית מנסה עתה לעשות בקנה מידה סיטוני, התבצע לראשונה בעיר ימי הביניים בדרך אינטימית יותר ועם דאגה רבה יותר, ככל הנראה, לגורם האנושי המעורב בענין.

במהלך המאה השש-עשרה נוסף למוסדות הקיימים מוסד חדש, אשר התאפשר בזכות אסכולה נזירית מאוחרת יותר: הישועים (Jesuits); מוסד זה היה בית היתומים. בסוגי הערים הקודמים לא היה ביטוי לדאגה כזו כלפי חסרי המזל, ומעולם לא הועברו מעשי צדקה ועזרה אינדיבידואלים לבניני ציבור מפוארים שכאלה. עם תאורו של הראבאנוס (Hrabanus - המאה התשיעית) ניתן לראות את עיר ימי הביניים כאיחודן של הכנסיה והקהילה בנסיון ליישם את שאיפת "החיים הקדושים". גם כאשר נסיון זה לא עלה בקנה אחד עם האידיאל הנוצרי, הרי שהאיחוד יצר בכל מקרה את המוסדות והבנינים שעוצבו כדי להמשיך את התנופה בעתיד.

למרות שידה המנהלת של הכנסיה היתה בכל מקום, היתה ההשפעה האזרחית החשובה ביותר של דאגותיה לחיים בעולם הבא - מתוך הרגל או מתוך כוונה תחילה - העובדה שהכנסיה הפכה את המנזר לצורה אוניברסלית. מנהג ההתנזרות והפרישות הסגפנית, תחושת הרוח המגינה והמכסה, השאירה את חותמה על כל מבנה העיר בימי הביניים. כל עוד עמד המבנה העירוני המשולב בשלמותו, פנו גברים ונשים מפוכחים מאשליות מהשוק ומשדה הקרב, בחפשמם אחר השיגרה המעמיקה והשקטה של המנזר. גם

כאשר מסדרי המטיפים הביאו את רוח המנזר אל לב העיר, בנסותם באורח פעיל להחזיר בתשובה את החוטא העירוני ולעזור לזקקים באמצעות דוגמא יומיומית של עוניים וצניעותם, קיבלה גם "תנועה" זו את הצורה הנאותה, והתמקמה בבניינים נאים. כך הביאה החרות החדשה לרחבים כפריים בליבה של העיר, כאשר באותו זמן גרם לחץ האוכלוסיה במרכזי המסחר הפעילים יותר לצמצום השטחים הפנויים מאחורי גינות הבתים הפרטים. הגנים המגודרים של המנזרים החדשים המתיקו את אוריה של העיר הצפופה ביותר.

לעיסוק היומיומי בחיים הפנימיים היו השפעות מפצות: מחזות היומיים ההמוניים הוארו על ידי הזיות החלום השוקקות; הדמויות היו אמיתיות כמו אלה שנראו לאור השמש. למרות שהפרוטסטנטיות טענה במאה השש-עשרה בדבר חוסר האמון בעיני השקר, היא המשיכה לשמר בשימוש פרטי את מנהגי המנזר: תפילה חוזרת ונשנית והתוועדות פנימית ב"לישכה" פרטית.

בחצי המאה האחרונה הפך אופיה של הארכיטקטורה מסגורה לחשופה: בפועל הוחלף הקיר בחלון. אפילו בבית המגורים, כפי שציין הנרי גיימס בעת ביקורו בארצות הברית בשנת 1905, נמוגה תחושת האינטימיות והפרטיות משום שהחדרים חדרו זה לתוך זה, כדי ליצור סוג של חלל ציבורי חשוף, לכל פונקציה ובכל רגע. תנועה שהגיעה בימינו, ככל הנראה לעין, לגבול הטבעי של פירוש שרירותי שכזה לצרכים האנושיים. בפתחת בניינינו בפני החזות הבלתי אמצעית של האור והנוף שכחנו, לרוע מזלנו ולצערנו, את הצורך בניגוד, שקט, חושך, פרטיות ומפלט פנימי.

יש להתאים לקח זה לתכניות העיר לא פחות מאשר לבניינה. למנזר, בצורתו הפרטית והציבורית כאחד, היה תפקיד קבוע בחיי האדם בערים; עובדה שהיא אחת התרומות החשובות של עיר ימי הביניים. ללא הזדמנויות קבועות לבידוד והתבוננות עצמית, הזדמנויות אשר דרשו מקומות סגורים, חופשיים מעיניים בולשות והפרעות מסיחות דעת, מהן סובלת בסופו של דבר גם הנפש המוחצנת ביותר. בית ללא תאים כאלה הוא בסך הכל מערכת ביצורים; עיר בה אלה אינם קיימים הינה מחנה ארעי בלבד. בעיר ימי הביניים ארגנה הרוח מקלטים וקיבלה צורות בריחה מחטאי העולם הזה בדמות המנזרים ובתי התפילות. ניתן היה לפרוש מהחיים למשך שעה, או למשך חודש שלם. היום מאופיינת ההתנוונות של החיים הפנימיים בכך שהמקום היחידי המוגן בפני הפרעה כלשהי הוא חדר השירותים.

6. שירות הגילדה.

בעוד הכנסיה האוניברסלית עוסקת בנפש האדם, המשיכה הקהילה בימי הביניים להתבסס על מעמדות ודרגות בסדר קבוע ומצומצם, פיאודלי או עירוני. על היחיד שלא השתייך לכנסיה בימי הביניים נגזרו נידוי או גלות: בכל מקרה - קרוב מאד למוות. כדי להתקיים היה עליו להשתייך להתאגדות כלשהי - משק בית, אחוזה, מנזר או גילדה. לא היה כל בטחון מלבד ההגנה הקבוצתית, ולא היתה חרות אשר לא הכירה במחויבויות הקבועות של החיים המשותפים. אדם חי ומת בסגנון הזה למעמדו והשתייכותו.

מחוץ לכנסיה היתה הגילדה התגלמותם הנפוצה ביותר של החיים השיתופיים: שני הבסיסים לאחוזה, עבודה משותפת ואמונה משותפת, התאחדו בעיר ימי הביניים. בפגישתנו הראשונה עם הגילדה האנגלית בתקופה האנגלו סקסית (לפני 892), מהווה הגילדה בראש ובראשונה אחווה דתית תחת פטרונותו של קדוש, בה נפגשים החברים לצורך עידוד ותמיכה הדדיים; הגילדה ביטחה את חבריה כנגד התאוונות המצערות בחיים, וסיפקה להם קבורה הולמת. כך היא שילבה מרכיבים הדומים מאד לקודמה, אם לא אביה מולידה, מוסד הלוויות הרומי, והעבירה מרכיבים אלו לארגונים דומים בני ימינו - החברה האנגלית הידידותית

(English Friendly Society) ומסדר הבונים החופשיים - המערבים חברות וביטוח.

הגילדה מעולם לא איבדה את צביונה הדתי. היא נותרה בגדר אחווה חגיגית, המותאמת לאחריות המסחרית ולמשימות הכלכליות היחודיות, אך ללא התמסרות מוחלטת לתנאים אלה.

בערים רבות היתה ה-קונג'וראטו (conjuratio), השבועה המחייבת לעזרה הדדית, בבחינת חלק משמעותי של החברות באחווה (אין פלא שקרופוטקין השתמש בדוגמאות כה רבות מעיר ימי הביניים להמחשת "העזרה ההדדית"). האחים אכלו ושתו יחדיו בארועים קבועים; הם קבעו תקנות לביצוע אומנותם; הם תכננו, מימנו וביצעו את מחזות המסתורין שלהם, לשם חיזוק אמונתם של בני עירם. בתקופות שפע ושגשוג הם בנו בתי תפילות, הקדישו לחבריהם חדרי תפילה קטנים וייסדו בתי ספר ללימוד מסודר של השפה - בתי הספר החילוניים הראשונים מאז סוף התקופה הקדומה - ובשיא כוחם הם בנו לגילדה היכלים, שלעתים היו מרהיבים ביופיים, כמו שניתן לראות ב"היכל הבד" (Cloth Hall) של איפרה (Ypres). עם אמונתם כמרכז, הם רקמו חיים שלמים תוך יריבות ידידותית עם גילדות אחרות; וכאחים, הם איישו את החומות הסמוכות לאזור מגוריהם, על מנת לעמוד בפני האויב.

איחודים ואחוות התקיימו, כפי שראינו, בקרב אומנים עירוניים בזמן האימפריה הרומית, ואפילו ביוון של המאה השלישית לפנה"ס; הם הוסיפו להתקיים גם במלכות ביזנטיון. למרות שהקשרים מעורפלים בחלקם, משום מיעוט העדויות הכתובות לגביהם, ידוע לנו כי זכרון של אירוע מרוחק - כיבושי המופלאים של אלכסנדר - נותר בזכרון כאגדה עממית בקרב השכבות הבלתי משכילות, במשך תקופת הביניים הארוכה של הרומנסק; הרעיון, ואפילו הדוגמא, של אחוות מקצועיות כאלה לא נעלם לחלוטין. הדוגמא הגרמנית המוקדמת לארגון גילדה, האמונת המלכותיות של וורמס (royal charters of Worms, 897-904), המזכירות בין חבריהן את העוסקים בתחבורה, מצביעות על קשר עם הגילדות הרומיות העתיקות. מלבד זאת, הגילדות הראשונות בגרמניה שלקיומן ניתן למצוא עדויות כתובות, מלבד אגודות קבורה, הן אגודות טווי הבד של מיינץ, בשנת 1099, בעוד אפילו מוקדם יותר היו כבר ארגונים כאלה ב-פאביה (1010) וב-סט. אומר שבצרפת (1050).

כללית, אם צמיחתה של גילדת הסוחרים קדמה בכחמישים שנה להיווסדות זו של בעלי המלאכה, יש לזכור כי לא היה קשר ברור בין בעל המלאכה לסוחר, פרט למקרים של סחר בינלאומי; זאת משום שהאומן, אשר ביצע עבודות לפי הזמנה, היה עשוי למכור גם את עודף המוצרים שהצטבר בסדנתו. במהלך התקופה המוקדמת התקבלו בעלי המלאכות, לפי דברי גרוס (Charles Gross), לגילדות הסוחרים, וכנראה אף היו בהן את רוב החברים; כפי שחברים מאוחרים יותר של הסדר הפיאודלי, או מלומדים שביקשו לקחת חלק בממשלת העיר, נאלצו להצטרף לאחת הגילדות, כגון הצבעים או הרוקחים, על מנת לזכות במשרה כלשהי.

גילדת הסוחרים היתה גוף כללי, המארגן ושולט באופי הכללי של חיי הכלכלה בעיר: קביעת תנאי מכירה, הגנה על הצרכן מפני עושק ועל בעל המלאכה מפני תחרות בלתי הוגנת, ועל הסוחרים בעיר מפני פגיעה בארגון השוק על ידי השפעות חיצוניות. מצד שני, גילדת האומנים היתה התאגדות של בעלי מקצוע מיומנים, אשר התקבצו לשם הסדרת כמויות הייצור וקביעת אמות מידה טכניות ואסתטיות למוצרים. בחלוף הזמן מצאו מוסדות אלה את ביטויים המתאים בעיר: הראשון ב"בית העיריה" או "היכל השוק" (Market Hall), השני ב"היכל הגילדה", שלעתים נבנה על ידי גילדה אחת, כמו באינספור ההיכלים הקטנים של ונציה, ולעתים נבנה מבנה נשגב במאמץ משותף של כמה גילדות. הבתים הראשונים היו ככל הנראה בתים צנועים או אפילו חדרים שכורים, שנהרסו לפני שנים רבות, כשם שקרה גם לקולגיום הקדום, אשר לגבי קיומו נותרו עדויות ספורות. אך בתי הגילדות ששרדו משתווים ביופיים והדרם עם בית העיריה והקתדרלה

המקומית. אשלי (W.J. Ashley) מציין כי עלות בנינים אלו היתה "אחת הנסיבות שהובילו והצדיקו, ככל הנראה, את הדרישה לדמי כניסה גבוהים"; לימים התפתחה נטייה זו להגבלת החברות בגילדה לעשירים יותר בקהילה. זו לא היתה הפעם הראשונה, או האחרונה, בה זוהר הקליפה הארכיטקטונית החשובה השמיד את היצור אשר הטריח את עצמו ביצירת הקליפה...

הפונקציה הרחבה אותה מילאה הגילדה בעיר ימי הביניים עד המאה החמש עשרה מצביעה על עלייה כללית במעמדה של העבודה, בעיקר עבודה ידנית; גם עובדה זו הינה אחד מהישגיה החשובים של הכנסיה, ובחלקו הושג על ידי קביעת הסטאטוס לעיסוקי העניים והדלים, אך אפילו מעבר לכך, כשם שהיה במסדר הבנדיקטי, בקבלת העבודה הידנית כמרכיב הכרחי של החיים הטובים: "לעבוד משמע להתפלל". הבושה בעבודה, מורשתן המצערת של תרבויות השעבוד, נעלמה בהדרגה; אומץ ליבם של חברי גילדות עירוניות במלחמה גרם לשינוי ההנחות המוקדמות של המעמדות הפיאודלים, אשר ראו כבוזיה כל צורה של מאמץ פיסי, מלבד בעת צייד ובשדה הקרב. עיר שרוב תושביה היו אזרחים חופשיים, המועסקים על בסיס של שוויון ללא השענות על עבדות, היתה תגלית חדשה בהיסטוריה האורבנית. במקביל התפתחה השפעת השכל הישר על התהליכים הטכניים, ברמה שלא היתה מסוגלת להתקיים בכלכלת עבדים. ההלכה והמעשה בימי הביניים סיפקו, אם כן, את התנאי הכרחי שהעדרו הרס את המדיניות היוונית ה"דמוקרטית", המוגבלת והתלויה בעבדות לצורך קיומה.

כאן משתקף ההבדל בין קהילת ימי הביניים לבין העיר המודרנית. החל מהמאה השמונה-עשרה החל לקבל התהליך הכלכלי בתעשייה צורה שלמה ומוגדרת בדמות המפעל, החברה העסקית, רשת החנויות והארגון הקואופרטיבי. להתאגדויות פוליטיות, כדוגמת לשכות המסחר, התאחדויות היצרנים והסוחרים, לא היוו במשך תקופה ארוכה חלק אינטגרלי בארגון הכלכלי. הם התפתחו רק בשוליים וכללו רק חלק קטן מהאוכלוסיה הנוגעת לדבר; מכל מקום, מעולם לא התיימרו למלא חלק משמעותי מהחיים התרבותיים של חבריהם.

בעיר ימי הביניים היה הארגון בפועל של התעשייה פשוט וישיר: בין האומן לשוליה בסדנת העבודה, כמו בין הקונה והמוכר בשוק. אך ההתאגדות היתה הגורם הראשוני בתהליך. באמצעות הגשמת מטרותיה החברתיות, הפכה הגילדה על ידי עזרה עצמית והדדית לחברת ביטוח לזיקנה ובריאות, לקבוצת דראמה וליסוד חינוכי. רק במהלך חצי המאה האחרונה, במאמץ לספק בטחון כלכלי, החלו איגודי עובדים רבים לפתח מחדש כמה מהעיסוקים והצדדים החברתיים של גילדת ימי הביניים. לרוע המזל, אותו עקרון של הגנה, שנוסף על ידי הנהלת התעשיות הגדולות לעבודותיהן - בספקן תאטראות, מגרשי ספורט, אולמות כדורת ומרפאות - מהיים עתה ליצור סוג חדש של פיאודליזם מסחרי. תחת שלטון זה הופך הקשר של העובד למפעל, או לפחות ליוזמה הפיננסית הגדולה המנהלת אותו, למחייב לא פחות מאשר הקשר של הצמיח לאדמתו - ולו רק בעצם זכאותו של העובד, הכבול בקשר בלתי נראה לעין, לקבל הטבות שהובטחו לו בהגיעו לגיל מבוגר. למרות שהכלכלה החופשית של המאה התשע-עשרה התקשתה בהבנת העקרונות של חברת הגילדות, הרי שלא אמור להיות בפנינו מחסום פסיכולוגי כלשהו שימנע את הבנתם.

כאשר המניע הכלכלי הפך למבודד ולמטרה הכוללת את כל פעילויותיה של הגילדה, החל המוסד להרקב: בתוך הגילדה החלה להתפתח אריסטוקרטיה של בעלי ממון, שהעבירו את זכויותיהם בה לבניהם ודרשו דמי חברות גבוהים, אשר בסופו של דבר הביאו לדחיקת רגליהם, ובשלב מאוחר יותר הוצאתם מהכלל של האומנים העניים יותר ומעמד הפועלים ההולך ומתרחב. כאשר המימדים הדתיים של המאה השש-עשרה שברו בצפון אירופה את האחוה עצמה, היו כבר יסודותיה הכלכליים והשיתופיים מעורערים. האנשים השמנים התפטמו, שוב, על חשבון האנשים הרזים.

אם הגילדה התפתחה במקביל להיווצרות עיר ימי הביניים, הרי שגם נפילתן אירעה במקביל: בגילדות ניתן היה לראות את

האספקט הכלכלי של העיר, כשם שבעיר באו לידי ביטוי ההיבטים החברתיים והפוליטיים של הגילדות. המסגרות הפיסיות של הגילדות ומנהיגיהן המשיכו להתקיים, כמעט מבלי שינוי, עד המאה השמונה-עשרה, כאשר תנועת ה"השכלה" שלה קבעה לה כמטרה מקודשת את השמדת הגילדות. אפילו ב"עולם החדש" פעל איגוד הנגרים של פילדלפיה כגילדה מימי הביניים, ביחד עם עוד שרידים רבים כאלה. תקנות רבות של שוק ימי הביניים שרדו במקומות רבים, במידה זו או אחרת, עד סוף מאה זו. השימוש במלה "ימי הביניים" ככינוי גנאי לכל מה שנראה ברברי ובור, הפך למטבע לשון במהלך המאה השמונה-עשרה. אנשים שאינם בקיאים בהסטוריה שלהם ממשיכים לפרש את ימי הביניים במושגי הסטריאוטיפ של המאה השמונה-עשרה.

מרכז הפעילויות של הרשות העירונית היה "בית העיריה", אשר לעתים שימש גם כ"היכל השוק". בתחילה היה בית העיריה מבנה בודד, בדרך כלל בן שתי קומות, שניצב בשוק והכיל שני אולמות: יעודו המקורי של אולם הקומה התחתונה היה אכסון סחורות משובחות שנוקקו להגנה בפני מזג האויר, שלא היתה קיימת בדוכני השוק עצמו. לעתים קרובות, כשם שהיה בשוק שעדיין ניצב על מקומו במילאנו, נתמך המבנה בשורת עמודים שהותירו את קומת הקרקע פתוחה לחלוטין, בצורה שקדמה במאות שנים ל-לה קורבוזיה, אשר השתמש בה כמעין סימן היכר וולגארי לצורה המודרנית, באם היא נחוצה מבחינה פונקציונלית או לאו.

הבונים בימי הביניים הקפידו בדרך כלל על עניינים מעשיים יותר: אחד מהשווקים הגדולים ב-ברוג', המרכז המסחרי של הצפון עד המאה החמש-עשרה, היה ה-וואסרהאלה (Wasserhalle), שנקרא כך משום שהוא השתרע מעל לתעלה, בה הובאו המטענים באמצעות דוברות ישירות אל השוק, מתחתיו. האולם בקומה העליונה של השוק שימש לפגישות ראש העיר והמועצה, ליישום החוק והצדק, לקבלת שגרירים ולמשתים ונשפים, שנערכו בו לעתים מזומנות. שרידים מפעולות אלו עדיין נראים, במידה זו או אחרת, בלונדון המודרנית, כגון החגיגה המפורסמת בהיכל הגילדות (Guildhall), הנערכת בתום הבחירה השנתית של ראש העיר (Lord-Mayor) החדש, והמחזה המרהיב של התהלוכה לאחר מכן.

לקראת סוף ימי הביניים החלו להערך בבית העיריה גם נשפי הריקודים של המשפחות העשירות יותר - למגינת ליבם של שאר תושבי העיר. למעשה הפך האולם למעין ארמון שיתופי של השכבה העליונה באוכלוסיה: מסיבה זו זכה בשם "תאטרום" (Theatrum) או בית משחקים. כאן היתה אפשרות לחגוג שמחת נישואין בהדר ובפאר המתבקשים. המנהג נשתמר, תוך קידת כבוד לדמוקרטיה, עד עצם היום הזה. מנהגו של השלטון הישן ניכר בשני אולמות נישואין מיוחדים, של המעמד הראשון ושל המעמד השני, בבית העיריה של הילברסום (Hilversum) בהולנד. תומאס מאן, (Mann), בספרו "בית בודנברוק", נתן לנו תמונה מחמיאה אחרונה על חיים עירוניים אציליים אלה.

על ידי חברות ברשות העירונית ניתן היה להמנע מחובות פיאוודליות ישירות, וקבלה בתמורה של אחריות עירונית. לא רק שירות צבאי נכפה על הגברים שלא נשאו בתפקידים במסגרת הכנסיה, אלא גם כוחות השיטור של העיר נבחרו בתחילה מקרב התושבים, ששירתו בהם בסבבים. סיורי לילה בערים ורובעים נקבעו בהוראת הנרי השלישי בשנת 1253. סטאו (Stow) מציין שני סוגי משמר בתקופתה של המלכה אליזבת: "משמר ניצב" למשימות חשובות, ו"משמר צועד בסך", שיועד לאירועים חגיגיים. קהילות מודרניות כופות שירות שכזה רק בעת מלחמה או אסון פתאומי; אך עיר ימי הביניים נשאה את המנהג לשגרת היומיום. קיימת כאן שאלה רצינית, באם נתינת פונקציות הגנה כאלה במלואן בידי כוח משטרה מקצועי לא החלישה את מידת האחריות וביטלה אמצעי יעיל של חינוך אזרחי.

בתקופה מאוחרת למדי, בשנת 1693, קבע חוק המועצה הכללית של לונדון כי למעלה מאלף שומרים יהיו בתפקיד פעיל בעיר משקיעת החמה ועד זריחתה, וכי כל התושבים צריכים לקחת חלק בחובה זו. כדי להחזיק חיל גדול שכזה, היה צורך בהחדרת תחושה

עמוקה של חובה אזרחית, שתחזק באופן מתמיד על ידי הצגת דוגמאות לדבקות ופרסים מיוחדים; בהעדר מרכיבים אלו, נפסק ביצוע החוק במהלך המאה השמונה-עשרה. אך מכבי האש ועובדי האמבולנסים שביצעו את חובתם ההרואית בלונדון - ובערים רבות אחרות - במהלך מלחמת העולם השנייה, חידשו בכך חרות עתיקה מימי הביניים. רבים מהם העידו אישית שהחברות והאחוה שעודדו על ידי חובתם פיצו על החוויות המחרדות שעברו: הם ראו לילות אלו כזכרונותיהם היפים ביותר.

כאן, כמו בתחומים אחרים, היו הבדלים בולטים בין תנאי החיים של המאה העשירית או האחת-עשרה - חשופים, צרים ומסוכנים - לבין אלה של המאה השש עשרה, כאשר הציף העושר את הערים המשגשגות באירופה. בתחילה נאבקה העיר, כיחידה חברתית חדשה, לבסס את עצם קיומה: חוסר הבטחון המתמיד עודד את המאמץ המשותף, ואפילו סולידריות כללית בין דרגות ועיסוקים שונים. התלות ההדדית היתה מורגשת, וקבוצות התנדבותיות של שכנים יצרו תחת הלחץ באורח ספונטני את מה שקיים היום בכפרי ניו אינגלנד, בהם מאוישים שירותי כיבוי האש והפינוי הרפואי על ידי מתנדבים.

כאשר הפכו ההטבות השונות לעובדות קיימות, החלו להופיע הבדלים ופערים רבים בין "מוצלחים" וה"בלתי מוצלחים"; אז החל העושר, כמו המעמד, לעבור בתורשה, ונוסד מעמד חדש המבוסס על מנהגים, מוצא משפחתי ומבטא. אז הפכה המחיצה הסמויה, אשר הפרידה בין המעמדות, לחשובה יותר מאשר הדאגות המשותפות ומחסומי הבטחון, שבעבר הפכו את עיר ימי הביניים ליחידה חברתית אורגנית.

לקראת סוף ימי הביניים החלו תושבי העיר העשירים לבנות בתי ספר, בתי אבות ובתי יתומים, והשתלטו על תפקידים שבוצעו בעבר בידי הגילדות, כשם שגילויי העריצות החדשים החזירו לידי המדינה ככלל את ההטבות הפוליטיות ואת ניהול הערים החופשיות, בהפיכתם את היחודיות העירונית ליחודיות וניהול כלכלי לאומי. אך אם ננסה לאפיין את התקופה ככלל, הרי שנגיע למסקנה דומה לזו אליה הגיע גרוס (Gross), למרות שהוא מפגין בדבריו את חוסר האמון הויקטוריאני הטיפוסי כלפי החברה הסגורה ומדיניות המגן של הגילדה, שהעדיפה בטחון על פני סיכונים וצבירת רווחים: "יחודי לתושבי מחוזות השיפוט בעלי הטבות היתר... האוכלוסיה היתה הומוגנית יותר מאשר בערים הקיימות עתה; בסוג הקודם היו פחות הבדלי מעמד, יותר שיוון בעושר, והאינטרסים השונים התקיימו בהרמוניה טובה יותר מאשר בסוג המאוחר יותר".

כדבריו של מי שלא היה מעריץ גדול של השיטה הכלכלית של ימי הביניים, יש להערכה זו משקל כפול. ניתן לומר כל זאת מבלי להתעלם מחריגים עגומים רבים, כגון מדינת הדיכוי של הטוויים הפלמיים במאה השלוש-עשרה, או ההתקוממויות הפראיות שנבעו מהן, ושהביאו להשמדה אכזרית על ידי המעמדות השולטים. אכן, אלימות ועינויים מצאו משכן הולם בינות לחומות אלו, לא פחות מאשר הבטחון ששרה שם: יתכן שכמה מהיצורים המעוותים בציוריו של ברויגל (Breughel the Elder) היו קורבנות החוק, ולא רק קורבנות המלחמות או איתני הטבע, כפי שהיו יכולים להיות בבבל הקדומה. אך התאגדות ומאמץ התנדבותיים, כמו גם עזרה ותמיכה מרצון, יצרו הרגל פוליטי שהתפתח עד כדי קריאת תגר על פראיות זו בתקופה מאוחרת יותר - למרות שאנו יודעים, בשל תחיתן הסיטונית של שיטות העינוי וההשמדה בתקופתנו, כי נצחון זה מעולם לא היה קבוע, לפחות לא עד עתה.

הפעילויות החברתיות של עיר ימי הביניים לא הצטמקו עם התפתחות הכלכלה הקפיטליסטית: למעשה עברו פעילויות אלו משלב של עזרה עצמית לשלב של מתן צדקה ונדבנות מבוססת, ומאוחר יותר, בכורח הנסיבות, לעזרה הניתנת על ידי המדינה עצמה. מחוץ לכנסיה שרד מוסד אחד מהגילדות הישנות, ואף הגביר את כוחו והשפעתו בהיותו, קרוב לודאי, המוסד החדש החשוב ביותר שנוצר בתרבות ימי הביניים. תוך הכרה מיידית של משמעות קיומו, היה שמו של מוסד זה בבחינת מושג משותף לכל הגילדות של המאה השנים-עשרה: אוניברסיטה (universitas).

האוניברסיטה הפכה לגילדה. כמו צורות אחרות של התאגדות בעלי מלאכה, היו מטרותיה הכנה לקראת רכישת מיומנות מקצועית, וקביעת תקנים לביצוע העבודה על ידי חבריה. הלימוד החדש, רפואה יוונית וערבית מ-סלרנו, המסגרת המחודשת של החוק הלטיני, אפילו האתגר התאולוגי שנוצר מלמידת כתביהם של אווראוס (Averroes), אביצנה (Avicenna) ומעל לכל, אריסטוטלס, דרשו מכשיר אזרחי חדש. כל אחד מבתי הספר החשובים שהרכיבו במקור את האוניברסיטה - משפטים, רפואה ותאולוגיה - היה בעל אופי מקצועי: למרות שהיתה בהם תכנית של לימודים כלליים, הרי שההומניות בהם התבטאה באורח החיים יותר מאשר בלימודים התמחים בספרות העתיקה. אכן, ההשכלה ה"הומניסטית" אשר החלה להתפתח בקולג' של תקופת הרנסנס, בעיקר באנגליה, היתה הרכבה של המעמד העליון על העץ המקורי. עד עצם היום הזה, בתי הספר המקצועיים הם אלה העוזרים להבחין בין האוניברסיטה לבין הקולג'.

האוניברסיטאות, אשר החלו להתקיים ב-בולוניה בשנת 1100, ב-פאריז בשנת 1150, ב-קיימברידג' (Cambridge) בשנת 1229 וב-סלאמאנקה (Salamanca) בשנת 1243 - למרות שבודאי היו במקומות אחרים בתי ספר של הקתדרלות במהלך המאה השנים-עשרה - יצגו ארגון משותף של ידע על בסיס בין-אזורי. חוקרים התקבצו אליהם אלה מכל רחבי אירופה; לאחר מכן, לימדו המומחים במרכזים מרוחקים רבים, כשם שעשו קודם לכן במנזרים ובבתי הספר של הקתדרלות. לשילוב של ידע קדוש, ידע מדעי וידע פוליטי, אותו הציעה האוניברסיטה בפקולטות שלה, לא היה תקדים בתרבות אחרת עד אז.

אין ספק כי זרעי האוניברסיטה היו קיימים בצורה נסתרת במקדשי המצרים והבבלים, כשם שנראו לעין באקדמיה של אפלטון, בספריה-בית ספר של אלכסנדריה, או בשיטת ההרצאות של הרשויות העירוניות הרומיות. אך באוניברסיטאות הפכה צבירת הידע למצב מתמיד, שלא היה תלוי לצורך המשך קיומו בקבוצה בודדת כלשהי של כמרים, חוקרים או מקורות. שיטת גיבוש הידע היתה חשובה יותר מאשר הידע עצמו. באוניברסיטה בוצעו באופן הולם הפונקציות של אכסון התרבות, הפצתה והרחבתה היצירתית - שלוש הפעולות החיוניות של העיר. כשם שניתן להגדיר את המנזר ואת ספרייתו כאוניברסיטה פאסיבית, באותה מידה ניתן להגדיר את האוניברסיטה כמנזר אקטיבי; זאת משום שהאוניברסיטה ביצעה בזכות היותה פונקציה חילונית את אחת הפעילויות הנחוצות של העיר: נטישת האחריות המעשית המיידית והערכה בקורתית מחודשת של המורשת התרבותית, באמצעות המגע הישיר בין המורה לתלמיד. בתכנון המקורי של הקולגיים ב-אוקספורד (Oxford) וב-קיימברידג', מופגנת התרומה המקורית ביותר של התכנון בימי הביניים לעיצוב האזרחי: מבגן (superblock) ומתחם עירוני המנותקים לחלוטין מהרשת העתיקה של סמטאות ורחובות.

כאן התרחשה תהליך חברתי משמעותי: חברת ימי הביניים לא היתה מוכנה לסבול אפילו שינוי שכזה. עצמאותה של האוניברסיטה מהסטנדרטים הנהוגים בשוק ובעיר גרמה לסוג מיוחד של סמכות: כוחה של האמת הניתנת להוכחה, המאושרת באמצעות שיטות ההגיון והדיאלקטיקה, סמכותיות המחקר והשיטה המדעית, כפי שכל אלה התפתחו והצטברו מעת לעת. בארגון כזה היו גם מגרעות רבות; השירותים שהעניק במשך מאות השנים שחלפו מאז לא היו בעלי ערך אחד, משום שבאוניברסיטה, עד עצם היום הזה, נותרה מידה מסוימת מן האקסקלוסיביות והשמרנות המקצועית של הגילדה. רבות מהתרומות העיקריות לידע, מ-ניוטון (Newton) ל-איינשטיין (Einstein), מ-גילברט (Gilbert) לפאראדיי (Faraday), התבצעו מחוץ לכתלי האוניברסיטה. ולמרות זאת, הרחבתה והעברתה של המורשת האינטלקטואלית לא היתה נתפסת על ידינו, בקנה המידה אליו הגיעה מאז המאה השלוש-עשרה, ללא תיווכה של האוניברסיטה. כאשר הכנסיה חדלה להוות גנזך לערכים חדשים, תפסה האוניברסיטה בהדרגה את מקומה בתפקיד זה. עובדה זו האדירה את חשיבות רדיפת האמת, כערך עליון של החיים,

והתעלמה במידה גוברת מתחומי האסתטיקה והמוסר. כך הפכה האוניברסיטה לדוגמא קלאסית של התמחות-יתר והגבלת הפונקציה, שעתה מעכבת את התפתחות האדם ואף מאיימת על הקיום האנושי.

7. עליה לרגל, תהלוכה ומצעד.

בחופש התנועה שנוצר ביחד עם החרויות הכלליות בעיר ימי הביניים, היו החיים עצמם מעין עליה לרגל: מסע בודד של דאנטה (Dante) דרך הגהינום, הכפרה וגן העדן; המסע הידידותי של צ'וסר בדרך אל המזבח ב-קנטרברי. אפילו בצדדים הנלוזים של תקופת ימי הביניים, החיים היו עדיין במסגרת הדימוי של "התקדמותו של עולה לרגל".

מעל לכל הצרכים המעשיים של עיר ימי הביניים, ניכר בחייה העמוסים והשוקקים כי היא היתה בראש ובראשונה במה לטקסי הכנסיה. בתפקידה זה באה לידי ביטוי הדרמה שבעיר, כמו גם התגשמותה האידיאלית. כשם שלימים, בעידן התעשייה המאוחר, יציג עצמו הדמיון ברמה הגבוהה ביותר כתחנת רכבת או כגשר, כך בימי הביניים הגיעו ההישגים המעשיים לשיאם, בתנועה בכיוון הפוך, בשירות סימלה המרום של הישועה. אנשים שברשותם היה רק מעט מזון, נתנו חלק ממנו כדי לומר תפילות ומיסות, להדליק נרות ולבנות מירקם חזק, בו התגבשו האגדה, המשל, האמונה והידע במזבח ובאולם התווך של הכנסיה, במחיצה ובציוור הקיר, באכסדרה ובחלון הורד. במקרים מבודדים של רוממות דתית כבירה, כמו זו שתוארה על ידי הנרי אדמס ב"מישל ו- שארט" (Mont Saint Michel and Chartres), נשאו אנשים אלה - עשירים ועניים גם יחד - את האבנים שהיו דרושות להקמת המבנה.

תלמיד היושב בכסאו וחווה בתמונתיה של ארכיטקטורה זו, או הצופה הממוצע הניצב מול המבנה ומדמיין צירים ויחסים פורמליים בין חלקי הבנין, אינם מסוגלים לתפוס מבנה עירוני זה, אפילו בהיבט האסתטי הטהור ביותר שלו. זאת משום שהמפתח לעיר הנראית לעין נמצא בתהלוכה או במצעד עצמם. אין כאן ארכיטקטורה סטאטית. המוני האדם מופיעים ונעלמים בעת שעין המתבונן מביטה בהם או עוברת הלאה; תריסר צעדים עלולים לשנות את היחס שבין החזית לרקע, או את התחום העליון והתחתון של שדה הראיה. צדודיתם של הבנינים, עם גמלוניהם הזקופים, קוי הגג החדים, הצריחים, המגדלים וקישוטי החלונות - חלקים ומסולסלים, שוברים ומאחדים, עולים ויורדים במרץ לא פחות משל המבנים עצמם. כמו בפסל מעוצב היטב, הגיוון בקוי המתאר הוא כה שופע עד שאינו ניתן למיצוי.

במסגרת העיצוב הכללי של ימי הביניים התרחשו שינויים חשובים במהלך חמש מאות השנים של התקופה. נסיונות חיים שונים לחלוטין הפרידו את צלילות הדעת הבטוחה של בניני הרומאנסק החשובים והחזקים כמצודות מההומניות של הכנסיות המרהיבות, הנועזות והמגלות חויה חסרת דאגות, במקום בו הפך הקבר המוקף בחומה למגדל אלוהי הנושא עימו את הבטחת תחיית המתים; זאת בעוד האסתטיקה המופרזת של המאה החמש-עשרה והשש-עשרה, עם קישוטי העיטורים המרדניים, מגלה סיפור שונה לחלוטין, של אמונה דועכת ונטייה גוברת לפרטים חסרי הערך של חיי היומיום, או לסיגופים הגורמים לפיצוי-יתר, כשם שמסביר זאת הויצינגה (Johan Huizinga).

באמצעות שינויים אלו שמרה התפאורה עצמה על צורתה השיתופית: בכך ששילבה רגעים רצופים של הרוח מבלי לאבד את צורתם. מגדלי הכנסיות וצריחי הפעמונים הרימו את המבט לשמים; המיסות התגברו, בסדר היררכי, על כל הסמלים הנחותים יותר של עושר וכוח ארציים. דרך חלונות הורד פרץ האור בקרני צבע טהור שהתגבש לצורות מופשטות. כמעט מכל כיוון נראו האצבעות המוכיחות של המגדלים המחוודדים, חרבותיהם של מלאכי השער המצופות בזהב; גם אם הוסתרו לרגע, הרי שמייד הופיעו שוב ברווח שבין הבנינים. מה שפעם היה

תחום בין חומות המנזר, נראה עתה לעין בכל רחבי עיר ימי הביניים.

מעברי הגישה הצרים לבנינים הגדולים וקוי הראיה החסומים הגבירו את הרושם האנכי: בעמדו מול הנוף המרחבי לא הביט המתבונן לצדדים, אלא לכיוון השמים. תפיסה זו היתה חלק אורגני של התנועה ומהיחס ההדדי שבין הצורות, כך שלא היה למעשה צורך באותו הדגש הנוסף שנתנה לו הגותיקה האנכית של אנגליה. טורי חלונות אופקיים שהיו נפוצים בבתים, כמו גם כרכובי חוף אופקיים מודגשים, שברו את התנועה האנכית של המגדלים ב-סליסבורי וב-נוטר דאם (Notre Dame) ב-פאריז, לא פחות מאשר ב-דואומו (Duomo) שבפירנצה. אך דוקא בגלל אלה, היתה תנועת העין השגורה בכיוון מעלה-מטה, וכיוון התנועה של ההולך, שהשתנה בתדירות גבוהה, עזר ליצור צורות מרחביות דינמיות, תלת מימדיות, בכל מעבר נוסף שעבר בו, עם תחושת כיווץ בסמטאות הקטנות והרגשת שחרור בעת הגיעו לשוק. למרות שפרטי הארכיטקטורה ב-לובק, עם הגמלונים והצריחים המחוודים, הם כה שונים מ-פירנצה, עם גותיה הנמוכים או השטוחים והבליטות הרחבות, האפקט האסתטי הכללי שנוצר על ידי תכנית העיר עצמה שייך לסדר זהה.

אלה שהלכו בעיר כחלק משגרת יומם, שצעדו בתהלוכות הגילדה, במצעדים הצבאיים, או הצטרפו לתהלוכה דתית, חוו רשמים אסתטיים אלו; באמצעות הפיתולים והפניות של התהלוכה הם ראו את דמותם נעה לפנייהם, כמו במראה, בהביטם על שאר חלקי המצעד: כך הפכו הצועד והצופה במצעד לאחד, תוצאה שלא יכולה היתה לקרות במצעד הנע על דרך ישרה.

הבה נעיף מבט על תהלוכת ימי הביניים, בעיניו של בן התקופה, שהותיר אחריו תמונה מפורטת של האירוע. פרט לכתביו של סטאו, אינני מכיר תאור כלשהו המסוגל ליצור רושם חי יותר של עיר ימי הביניים. הזמן: תחילת המאה השש-עשרה. המקום:

אנטוורפן (Antwerp). העד: אלברכט דורר (Albrecht Durer). "ביום ראשון שאחרי חג "עלית מריה" השמימה, (15 באוגוסט), ראיתי את המצעד הגדול מכנסיית "גבירתנו הקדושה" באנטוורפן, כאשר כל אנשי העיר, כל דרגה ומקצוע, היו נוכחים, כולם לבושים במיטב בגדיהם, בהתאם למעמדם. כל המעמדות והגילדות נשאו את סמליהן, באמצעותם זוהו. מדי פעם נישאו פמוטי נרות יקרים וגדולים, ושלש חצוצרות כסף ספרדיות עתיקות. בהתאם המנהג הגרמני היו גם חילונים ומתופפים רבים. כל הכלים השמיעו את קולם בעצמה רבה וברעש קולני. "ראיתי את התלוכה עוברת ברחוב, את האנשים מסתדרים בטורים, כל אדם שומר מרחק מסוים משכנו, אך הטורים סמוכים זה לזה. שם היו צורפי הזהב, הצבעים, הבנאים, הרוקמים, הפסלים, חרשי העץ, הנגרים, הימאים, הדייגים, הקצבים, מעבדי העור, החייטים, האופים, התופרים, הסנדלרים - אכן, אנשי עבודה מכל הסוגים, כמו גם בעלי מלאכה אחרים וסוחרים העובדים למחייתם. כמו כן היו החנוונים, הרוכלים ועוזריהם מכל הסוגים. אחריהם הופיעו הקלעים הנושאים רובים, קשתות וקשתות אופקיות, הרוכבים והחיילים הרגליים גם כן. אז עבר משמר השופטים. אחר כך הגיעו החיילים המובחרים, אציליים ולבושים באדום. עם זאת, לפנייהם עברו כל המסדרים הדתיים וחברי מוסדות שונים, כולם בהתלהבות רבה ולבושים בגלימות שונות.

"קבוצה גדולה מאד של אלמנות השתתפה גם היא בתהלוכה. הן תמכו זו בזו בידיהן ושמרו על חוק מיוחד. כולן היו לבושות מכף רגל ועד ראש בבדים לבנים, שנתפרו במיוחד לצורך האירוע; היה מצער מאד לראות זאת. ביניהן ראיתי כמה נשים כבודות מאד. האחרונים לעבור היו אנשי הכנסייה, הכהנים, המלומדים והאוצרים. עשרים אנשים נשאו את סמל הבתולה מריה עם ישו, מקושט בסגנון היקר ביותר, לכבוד האלוהים.

"בתהלוכה זו נראו דברים מהנים ביותר, בדרך מענגת מאד. מרכבות כוסו במסכות של סירות וצורות אחרות. מאחוריהם היתה חבורת הנביאים לפי הסדר, מחזות מהברית החדשה, כגון "הבשורה", "שלוש המלכים", הרוכבים על גמלים גדולים וחיות

נדירות אחרות, מאורגנים בקפידה....מתחילתו ועד סופו חלפו למעלה משעתיים בטרם עבר המצעד מול ביתנו".

שימו לב כמה אנשים השתתפו במצעד זה. כמו בכנסייה עצמה, גם כאן היו הצופים אוכלי לחם הקודש ומשתתפים: הם נטלו חלק במחזה וראו אותו מבפנים, לא רק מבחוץ: למעשה, חשו אותו מבפנים, כשהם משחקים ביחד, לא כיצורים נפרדים המצומצמים לתפקיד נפרד אחד. תפילה, מיסה, מצעד, טכס חיים, טבילה, נשואין או הלוויה - העיר עצמה היתה במה לסצנות נפרדות אלה של הדרמה, והאזרח, אפילו בשחקו את תפקידיו השונים, היה עדיין אדם שלם; הוא הפך כזה בזכות הראייה הקוסמית ונשאר במתח באמצעות הדרמה האנושית של הכנסייה, המחקה את הדרמה האלוהית של יוצרה. כאשר נשברה אחדותו של הסדר החברתי, הגיעו כל מרכיביו למצב של בלבול: הכנסייה הגדולה בעצמה הפכה לסיעה רודפת כוח ומחרחרת ריב, והעיר לשדה קרב בין התרבויות המנוגדות ודרכי החיים הצורמות.